

Geatki Laponias

Järven i Laponia

LAPONIA

WORLD HERITAGE IN SWEDISH LAPLAND

Geatki Laponias

árbediehtu ja baikačoaggin

Järven i Laponia

traditionell kunskap och spillningsinsamling

SISDOALLU

DIEHTOČOAGGIN GETKIID BIRRA LAPONIAS	7
PROŠEAVTTA DUOGÁŠ	7
DUOGÁŠ DNA-VUOĐĐUDUVVON GEATKEINVENTEREN	9
Bohcot, meahcceeallit ja árbevirolaš máhttu	9
SIERRA VUOGIT OAŽŽUT DIEĐUID GETKIID BIRRA	11
Dieđut geatkki birra girjjálašvuodas ja vuorkámateriálain	11
Luohti gáldun árbedihtui	13
ÁRBEČEAHPIT MUITALIT GEATKKI BIRRA	15
Diehtočoaggima birra	15
Čilgehus geatkkis	15
Geatkki lihkanminsttar ja loaktineanan	15
Geatkebiejut – liessu (SaJ), biedju (SaD)	18
Árvvoštallan jus lea ciiku dehe rávjá	19
MEAHCCEEALLEDUTKAN LAPONIAS	20
Ovddibut iskamat meahcceedliin Laponiaguovllus	20
Geatkebaikačoaggin Laponiaguovllus	22
LAPONIATJUOTTJUDUSA VÁSÁHUSAT JA JURDAGAT BAIKAČOAGGIMIS	23
ČOAHKKÁIGEASSI DIGAŠTALLAN	24
GIRJJÁLAŠVUOĐA- JA GÁLDOLOGAHALLAN	25
MIELDDUS	27

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

KUNSKAPSINSAMLING OM JÄRV I LAPONIA	35
BAKGRUND PROJEKTET	35
BAKGRUND DNA-BASERAD JÄRVINVENTERING	37
Renar, rovdjur och traditionell kunskap	37
OLIKA VÄGAR TILL KUNSKAP OM JÄRVEN	39
Kunskap om järven i litteratur och arkivmaterial	39
Jojken som källa till árbediehtu	42
ÁRBEČEÁHPIT BERÄTTAR OM JÄRVEN	43
Om kunskapsinsamlandet	43
Beskrivning av järven	44
Järvens rörelsemönster och trivselland	44
Järvlyor – liessu (saL), biedju (saN)	46
Bedömning om hona eller hanne	48
ROVDJURSFORSKNING I LAPONIA	48
Tidigare undersökningar av rovdjur inom Laponiaområdet	48
Järvspillningsinsamling inom Laponiaområdet 2014	50
LAPONIATJUOTTJUDUS ERFARENHETER OCH REFLEKTIONER AV SPILLNINGSINSAMLANDET	52
SAMMANFATTANDE DISKUSSION	53
LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING	54
BILAGOR	56

Laponiatjuottjudus

Box 14

962 21 Jåhkåmåhkke / Jokkmokk

www.laponia.nu

Laponiatjuottjudus, 2015

Teaksta/text: Ann-Catrin Blind

Hábmen/Layout: ByaTryck AB

Jorgaleapmi/Översättning Sara Aira Fjällström (julevsámigiella),

Miliana Baer (davvisámigiella)

Olggošgovva/Omslagsfoto: Peter Rosén, LapplandMedia AB,

Prenten/Tryck: GTC Print AB, Luleå 2015

DIEHTOČOAGGIN GETKIID BIRRA LAPONIAS

“Dat lea geabbil dego albbas, sávri dego gumpe ja gievra dego guovža”

PROŠEAVTTA DUOGÁŠ

Prošeakta *Diehtočoaggin getkkiid birra Laponias* lea jodihuvvon Laponiatjuottjudusas, hálddaheaddji máilmmeárbeguovllus Laponias. Struktuvrra jalgii Laponiatjuottjudus lea oahppame hálddahusvuogi mii geahččala odđa vugiid loktet vulos mearrádusaid nu lahka sin geat váikkuhuvvot daidda go lea vejolaš. Máilmmeárbeguovllu Laponia hálddahus lea huksejuvvon báikkálaš oasseváldimis. Hálddahusa bargometodihka deattuha dan ahte máilmmeárbi galgá hálddahuvvot ollislaš-, bistevas- ja ovdánahttingeahčastagas. Máilmmeárbi Laponia nammaduvvui 1996 máilmmeárbin alla luondo- ja kulturárvvuid² dihte. Guovllus leat njeallje našunálpárkka ja guokte luondoreserváhta³ ovttas gokčá 9 400 kvadráhtagilomehtera Jåhkåmåhke ja Jiellevári gielddain. Laponias ellet ja barget sámii gieža čearuin; Luokta-Mávas, Duorbun, Jåhkågaska tjiellde, Sirges, Unna tjerusj, Baste čearru ja Jiellevári vuovdečearru. Dasa lassin Slakka ja Udtja vuovdečearuin leat muhtin vuoigatvuodát guovllus.

Rádedibmes, ráddehallamis, skábmamánus 2012 bohte sávaldagat ahte Laponiatjuottjudus galgá álggahit bargat meahccealleinventeremiiguin ja vuolgit árbbediehtos

1. Sámi sátnebársa geatikki birra, Murud 2012:28.

2. ”Máilmmeárbi lea kulturmuittu dehe luondumuittu mii lea nu árvvolaš ahte lea ášši olles olmmošvuhtii. Lea báiki, čoahkkebáiki, biras dehe objeakta mii ollát erenoamáš vuogi mielde vuoseha máilmmi ja olbmuid historjá. <http://www.raa.se/upplev-kulturarvet/varldsarv/>

3. Laponias leat našunálpárkkat Padjelanta/Badjelánnda, Sarek, Muddus/Muttos ja Stora Sjöfallet/Stuor Muorke ja maid luondoreserváhtat Sjavnja/Sjaunja ja Stubbá. DaSajassin gullet guovllut Tjuoldavuobme, Råhpåno suorgudahka/Lájtávredeltat ja Sulidålbbmá dasa.

(sa)), árbevirolaš sámí dieđus. Juovlamánus 2013 juolluduvvui Laponiatjuottjudus ruđaid Sámedikkis jodihit árbediehtoproševtta geatkki birra Laponiaguovllus. Čearut Laponiaguovllus leat ođđajagimánus 2014 dieđihuvvon proševtta birra čoahkkimiid, reivviid ja Laponiatjuottjudusa ruovttosiiddu bokte. (Mielddus 1) Prošakta *Diehtočoaggin getkkiid birra Laponias* lea leamaš jođus 2014:s ja das leat leamaš guokte oasi, okta lea njálmmálaš dieđuid čoaggin getkkiid birra ja maid geatkkebaikkaid čoaggin. Diehtomateriála lea huksehuvvon ságastallamiid vuodul árbbetjiejppe (SaJ), árbečehpiiguin, Laponiaguovllus ja addin dihte historjjálaš rámma dan njálmmálaš materiálii lea maid vuorká- ja girjjálašvuodáiskamat čađahuvvon.

Áigumuš proševttain lea ráhkadit vuodū ovddidit giedahallireaiddu ođđa inventerenvuohká geatkái man Luondugáhtendoaimmahat ovdanbuvttii got čoaggá baikkaid. Dálá buhtadusvuogádat meahcceallegoddon bohccuin, mii vuodduvuvvui dohkkehuvvon čivgamiid vuodul, ášahuvvui 1996. Jus biedju galggai dohkkehuvvot de daid boares njuolggadusaiguin de gáibiduvvui ahte lea mannan doppe golbmii. Dain ođđa njuolggadusaiguin gáibiduvvo njeallje mannaleamit vai biedju galgá dohkkehuvvot čivgamiin. Geatkeciiku lea hearki ráfehuhhtiimiidda ja sáhtá dalle molsot bieju, dalle gáibiduvvojit vel njeallje mannaleami jus biedju galgá dohkkehuvvot. Leanas-tivrrain Ruotas lea ovddasvástádus čađahit ovtasbarggu čearuiguin dáidda jahkáš inventeremiidda meahccealliin ja kvalitehtadáhkidit daid gávdnamiid mat leat rapporterejuvvon. Meahccealleinventeremiid boadus dagaha vuodū Sámedikki mearrádussii buhtadussii čearuid meahcceallegávdnamiid.

DUOGÁŠ DNA-VUOĐĐUDUVVON GEATKEINVENTEREN

Eiseválddiin geain lea oppalaš ovddasvástádus meahcceeallehállddahussii Norggas ja Ruotas, Direktoratet for naturforvaltning Norggas ja Luondogáhttendoaimmahat Ruotas leat álggahan ovtt barggu oktasaš bearráigeahčus inventerendoaimmas stuorra meahcceealibiin ja goaskimis Skandinávas⁴. Ággan dasa lea ahte gávdno dárbu lassánan ovttasbargui ja oktasaš metodihkkii. Bargojoavku inventeremiidda getkkiin lea hábmen evttohusa boahtteáiggi inventerenbargui geatkkis.

DNA-vuođđuduvvon inventeren berrešii lassánit Ruotas ja čadahuvvot olles geatkki leavvanguovllus. Geatkebaikkaid čoaggin muohttagis DNA-analysii galggašii váldoassái dahkkot seamme vuogi mielde ja seamme ollu Ruotas ja Norggas nammalessii systemáhtalaččat olles riikkas⁵.

BOHCCOT, MEAHCCEEALLIT JA ÁRBEVIROLAŠ MÁHTTU

Jagi 2008 rájis Norggas leat systemáhtalaččat čoaggán geatkebaikkaid DNA-analysaide. Jahkásaččat dahkkojit 1200-1400 analysa. Ruotas čogge geatkebaikkaid DNA-analysii Jämtlánddas E14 oarjelis, muhtin osiin Västernorrlándda leanas ja maid báikkošin Västerbottena leanas. Čogget muhtin muddui geatkebaikkaid bievlaáiggi biejuidda lahka boazodoalloguovlluin vai galgá sáhttit sirret čivgamiid.⁶

Ruota meahcceeallit leat oassi Ruota faunas ja riikabeaivi lea mearridan bargat dan ovddas ahte doalahit buori seailuhanstáhtusa šládja- ja habitáhtanjuolgadusa jelgii. Luondogáhttendoaimmahat lea mearridan sierra nášuvnnalaš doaibmabidjoprográmmaid mat sisdolet sierra seailuhanbijuid daid sierra meahcceealliid váras. *Nationell förvaltningsplan för järv: 2013–2017*, ráđđehusgohččun dahkkon

Luondogáhttendoaimmahagas, čilgehuvvo makkár politihkalaš ulbmilat leat fámus ja vuđolaš prinsihppat hálldahusbargui, hálldahusdoaibmabijut ja čuovvuleamit ja maid geatkenáli ovdáneapmi ja stáhtus, hálldahusa organisašuvdna, juridihkka ja dutkan.

Rapportas *Förvaltningsverktyg för förekomst av stora rovdjur baserat på en toleransnivå för rennäringen: redovisning av ett regeringsuppdrag* dahkkon Sámedikkis ja Luondogáhttendoaimmahagas (2013), addo evttohus hálldahusreaidduide stuorra meahcceealliid gávdnamis vuođđuduvvon gierdevašvuodameriide boazoealáhussii.

Ulbmil lea ahte addon rámmaid siskkobealde ráhkadit heivehanvejolaš hálldahusreaiddu gos odđa dieđalaš ja vásáhusvuođđuduvvon diehtu implementerejuvvodađi mielde gulahallamiin leanastivrra ja boazoealáhusa gaskkas⁷.

4. Persson, Jens 2012

5. Persson 2012:3

6. Persson 2012:28

7. Hálldahusreidu stuorra meahcceealliid gávdnamis vuođđuduvvon geardivašmeari vuodul boazoealáhussii s. 16

Dan bajit hálldahusreaidus deattuhuvvo man dehálaš dat lea váldit vuhtii ahte dát duohta dillet mat gusket boazoealáhussii leat dynámalaččat. Nammalassii ahte eavttut rivdet luonddu riev dama mielde. Heivehanvejolaš hálldahushámiin diehtoviežžan meahcceelliid ja sállášiid birra dahkko dađi mielde. Sámi árbevirolaš máhttu ovttas dan dieđalaš máhtuin meahcceelliid ja boazoealáhusa birra leat dehálaččat diehtovuodus hálldahusreidui. Hálldahusreaidu galgá doaibmat gaskaoapmin ságastallamis leanastivrra ja čearuid gaskkas. Dán bargovuogis lea dehálaš ipmirdit guđet guoimmiis sierra geahčastanguovlluid⁸.

Čearut Ruotas leat álggahan bargguid buvttadit hálldahusplánaid boazoealáhusa gierdevašvuodameriide meahcceelliide. Áigumuš bargguin lea gávnnaht makkár meahccealledeattu guhtege čearru gierdá.

Go váldá mielde árbbiediehto (saj), árbedieđu sámiid vásáhusvuodđuduvvon ja praktihkalaš máhtuid, hálldahusreaiduid de gaskkustuvvo ja maid aliduvvo árvu ja stáhtus dan árbevirolaš máhtus. Dát leat dieđut mat njálmmálaččat dehe praktihkalaš barggu bokte leat gaskkustuvvon ja lea čuvvon moanat sohka buolvvaid ja buoriduvvon ja ovddiduvvon áiggi mielde. Okta dehálaš oassi go seailluha árbevirolaš dieđu ii leat dušše dat ahte dat dokumenterejuvvo muhto maid gaskkustuvvo viidáseappot. Ovdal báikkálaš olbmuid dieđut eai leat ožžon seammá stáhtusa go dat akademalaš dehe industriála dieđut. Otne dat árbevirolaš dieđut leat ožžon alibut stáhtusa, ovdamearkka dihte prošeavtta bohtosat *Traditionell kunskap kring stora rovdjur*⁹ lei mielde mielde eiddusin váldoealkámuššii Meahccealleinventeremii 1999.¹⁰

Sámi árbevirolaš máhttu ii leat servodaga diehtu sámiid birra muhto sámiid iežas árbevirolaččat gaskkustuvvon dieđut ja vásáhusat birrasis ja dan váikkuhus sin eallindiliide.¹¹

Geatki, gierkke (saj), lea neahttealit mii lea sihke háskkaborri ja boraspire. Geatki lea 70–85 cm guhkki ja deaddá 10–15 kg. Leavvanguovlu geatkái lea váldooassin skandinávalaš duoddarat ja mehciin duoddariid lahka. Ruotas geatki gávdno golbma riikka gávnadanbáikkis nuortan gitta Dalarna oarján.

Govva: Peter Rosén, LaplandMedia AB.

8. Hálldahusreaidu stuorra meahcceelliid gávdnamis vuodđuduvvon geardevašvuodamerrii boazoealáhussii s. 17

9. Prošeakta jođihuvvui dálá heaittihuvvon Fjällforskningsinstitutetis Mitthögskolanis, dálá Mittuniversitetet.

10. Sikku & Torp 2004:16

11. Utsi 2007:61

SIERRA VUOGIT OAZŽUT DIEĐUID GETKKIID BIRRA

DIEĐUT GEATKKI BIRRA GIRJJÁLAŠVUOĐAS JA VUORKÁMATERIÁLAIN

Go ohcá árbbediehto (SaJ), árbbedieđu de gávdnokit sierra geainnut dieđuide, okta lea ahte manná gálduide, árbbetjehppe (SaJ), árbečehpiide, ja de vel sáhtta ohcat dieđuid vuorkkain ja girjjálašvuodain. Zoologa Einar Lönnberg (1865–1942) čalmmustahtii *Bidrag till järvens historia i Sverige* (1936) ahte eai leat dahkkon seamme stuorra iskamat geatkki birra go biertna ja návddi birra. Čállosis lea addon čielggadus mii lea čállon geatkki birra. Olaus Magnus čálus 1550-logus, *De nordiska folkens historia*, lea boarráseamos ja das čilge geatkki golbma kapihttalas, earret iežá got dat bivdá. Hilmer Zetterberg (1877–1961) guhte leai bivdomeašttir Västerbottenis lea maid čállán geatkki birra. Dan dihte go dieđut getkkiid birra sierra zoologalaš bargguin leai váilevaš son čohkkii dieđuid getkkiid birra sámiin ja ođđaásiin Västerbottenis ja dievasmahtii iežas mearkašemiiguin (Zetterberg 1948). Jagis 1827 gávdná báhkinstatistihka meahcceelliide Ruotas, álggus čohkkehuvvon dála Skogsstyrelsenas, ja dan maŋŋil Domänstyrelsenas¹². Máksin báhkinnruđas, bálkkašupmi dehe buhtadus meahcceallegoddimis, lea statistihka vuodđun. Statistihka goddojuvvon getkkiin čujuhii Lönnberga ja Zetterberga jalgii ahte lea alla bivdodeaddu ja balle ahte geatki galggai jávkaduvvot jus vuogádat báhkinnruđain ii loahpahuvvon dehe buhtadusdási vuoliduvvui.

Sámiin ja dálloolbmui Norrlándda siseatnamis gávdnui ollu vásáhusvuodđuduvvon diehtu daid sierra meahcceelliid birra (ovdamearkka dihte Turi 1917, Burman 1945, Gaunitz 1950, Ryd & Edholm 1981, Blind 1972). Boarrásit girjjálašvuodas ja vuorkámateriálain sámiid ja meahcceelliid birra stuorra oassi leat mitalusat návddi ja dehe biertna birra. Sámiin lea leamaš stuorra gudni dain ealibiin danin go oaivvilduvvojedje atnit erenoamáš iešvuodaid. Dat oidno earret iežá go sihke návddis ja biertnas leat sierra namat sámigillii ja maid mánŋa luoddi ja sátnevádjasa. Dat maid gávdná čállon geatkki birra leat stuorimus oassái čilgehusat sámiid ja ođđaásiid bivdovugiid birra ja mitalusat got geatki hárvebut lea speadjan ja vahágahtán bohccuid go čilgehusat geatkki birra sullásaš vugiid mielde go biertna ja návddiid birra. Árbevirolaš materiálas čállon Harald Grundströmas 1920-logus Jåhkåmåhkeguovllus Anna Stina Pavval Duorbonis mitalii čuovvovačča:

Geatki šlivgii guolgás seaibbis sudno gaskkii, ja de earránedje, nu lohke oarje Jåhkåmåhkes náitaleami birra mii ii čadahuvvo.¹³

Grundström lea maid čoaggán mitalusaid jáhku birra daid sierra fámuin meahccealliid bániin go goddet bohcco. Daddjo čuovvovaččat geatkki birra:

Asnam-patne, “mieskabátni”, dehe *asna-patne*, “mieskabátni” den murkna tanden”, geatkkis lea ja oaivvilda dan go geatkki bátni ii savvo albmaláhkái muhto sidjo ja ii

12. Lönnberg 1936:17

13. Anna Stina Pavval, Tuorpon, Grundström 1929:72

savvo, gitta boazu viimmat jápmá. Go geatki goddá bohccuid *asna(m)-patne* eallu unnogoahá ja goariduvvo dahje dego mieská.¹⁴

Jus háliida cealkit oalle stuorra eaddemiela ja vaši ealiba vuostá // dehe jus geatki lea leamaš das ja goddán bohccuid ealus: *kuu'ra-jiervakutj* (diet “guomugeatki”, diet bahás geatki)¹⁵

Girjjiis *En nomad och hans liv* (1937) Anta Pirak čilge got geatki lihkká jus buohtastahtá bohccuin, dat lea hihtáseappot ja geatki goddá bohcco nu ládje ahte njáhká ja njuike sealggi nala ja gáská čabeha vuolit oassái nu ahte niskasuotna boatkana. Geatki rihtte bohcco ja váldá oaivvu álggus ja čiehká dan dan juovaid sisa ja boahá ruovttoluotta háskii ja váldá binnás binná ja čiegada daid sierra osiid muohttagii dehe iežá ráhkui. (Pirak 1937: 73ff)

Johan Turi čilge girjjiis Muitalus sámiiid birra (1987) makkár luonddus geatkki loaktá bures, gos biejut leat ja čivggaid birra.

Geatki guoddá Márjjábeaivvi áigge. Ja son guoddá juova siste, jus gávdno juovva dan báikkis, gosa geatkki čivganbáiki. dahje – áigi šaddá. Ja go eai leat juovat, de son dahká ráiggi eatnama sisa. ja muohttaga sisa guddo vuollái. Ige son čivgga beaivebeallái vári, muhto ijabeallái gos lea gassa muohta. Ja go álget su čivggat ruohttat, de son vuolgá golgat báikkis báikái viidát mánuš. Ja rieban álgá maid golggahit [čivggaidis] 15/5. Ja geatkkis leat čivggat guokte ja golbma.¹⁶

Järven ynglar vid Marie bebådelse (25 mars). Den ynglar i stenrös, om det finns stenrös i den trakt, där platsen eller tiden blir för järvens ynglande. Och när det inte finns stenrös, så gör den en grop i marken eller i snön eller under en stubbe. Och den ynglar inte ofta i stenrös på barmark, utan där det finns djup snö. Järven ynglar inte på dagsidan (sydsidan) av ett berg utan på nattsidan (nordsidan), där det är djup snö. Och när dess ungar börja springa, så ger den sig i väg och strövar omkring från ställe till ställe i den femte månaden. Räven börjar också sina ströverier den 15/5. Och järven har två och tre ungar.¹⁷

1960-logu loahpageahčái leai báhčínruhta daid sierra meahcceelliide, sihke sámít ja dálloolbmot ožžo stuorra sisboaduid dain bivdduin. Návdi ráfáiduvvui jagi 1969. Girjjiis *Jägarliv i Jokkmokks fjällvärld* (Ryd & Edholm 1981) leat bivddárat, sihke sámít ja iežát, Jáhkmáhkeguovllus riečádan 1900-logu álgogeažis geat muitalit iežas muittuid ja dieđuid birra earret iežá geatke bivddus. Dain bivddáriin ledje buori máhtut guorrat ja bivdit daid sierra meahccealibiid. Sigurd Lánta, boraspirebivdi Ávtses, muitala ahte jus geatki lea biepmu haga de sáhtá vájaldit guhkás. Dávjá ruohtá duohko diehke ja iská ja sáhtá lihkkat birrat jorbasit. Návdi ii dan bargga, dat johtá njuolga ovddus, jus

14. Grundström 1953-54:21

15. Grundström 1953-54:23

16. Turi (1917)1987:88

17. Turi (1917) 1985: 88

ii leat bivdime. Geatki lea oktonas ealit ja ii leat seamme árgi go návdi. Muhtimin oaidná guokte geatkki ovttas, de leat dábálaččat jahkásaš čivggat. Geatkečivggat riegádit njukčamánu álggus. Jus boahtá bidjui go čivggat leat unnit ciiku vuolgá.

Sigurd Länta muitala maid ahte cuoŋománu gaskamuttus ja loahpas čivggat leat nu stuorrát ahte ciiku sáhttá johtit daiguin ja ráhkadit ođđa bieju jus sus lea guhkki bibmui. Go ciiku johttá čivggaidisguin son lea vašolaš, son ii báhtar, muhto várjala čivgaid ja geahččala oažžut mielde daid. Ciiku sáhttá vánddardit guhkás birggu viežžat čivggaide, muhtimin mánnga miilla. Länta ii lean oaidnán ahte rávjá vieččai birggu bidjui, muhto son leai lahkosis ja speajai bohccuid.¹⁸

Boraspirebivdi Sven Larsson Silbbaädnogáttis muitala maid son lea oahppan geatkebiejuid birra maŋŋil go son lea goivon daid. Geatkebiedju lea stuorat ja sáhttet gávndot ráiggit mat leat gitta guoktelot gitta golbmalot mehtera guhkit. Biejus lea váldoráigi ja das mannet ráiggit gilggas. Biejus geatkkis leat sierra sajít gos vurke biepmuid ja gos baiká. Geatkebiejuin Larsson gávnnai boazooivviid mat sáhtte leat stuorit got dat seakkes rokkit muohhtaga čađa.¹⁹ Ola Omma Duorbuna čearus Jáhkâmáhkkes lea addán Yngve Rydii čuovvovaš dieduid got geatki lihkká:

Geatki ii vuolgge guhkás go gullá olbmuid muhto dahká dušše unna mohki ja ohcá juovaid dehe gorssa ja čiehkáda dasa ja vuordá. Geatki doallá guovllu dego iežas bivdoeanan ja lihkká das miehtá jagi, dat ii máhte baldalit dego návdi nu dat guođđá duottarguovllu ja ohcá ođđa bivdoguovlluid. Mon in jáhke sáhttá baldit albasa ge, dat sáhttá leahkit seamme bávttiin vahkkoviissaid.²⁰

LUOHTI GÁLDUN ÁRBEDIHTUI

Obba badjelgehččon diehtogáldu árbbediehto (Sa)), árbedihtui lea luohti. Luohti lea dego historjjálaš dokumeanta mii earret iežá vuoseha got sámít leat geavahan sierra eatnamiid. Go juoga lea ožžon luoddi de dat vuoseha ahte das lea leamaš mearkkašupmi. Luohti lea leamaš ja lea ain muhtin guovlluin dehálaš gulahallanreaidu, luohti lea okta mitalanvuohki. Das eai leat dušše musihkkaráhkadeapmi muhto maid muitalusat ovdal ja maŋŋil. Luoddi bokte gaskkusta dovdduid, mitalusaid olbmuid birra, eanadaga ja daid sierra ealibiid.

1900-logus mánnga stuorra čoakkálmasa luđiin čađahuvvojedje báddemiid ja čállosiid bokte.²¹ Vuorkádiehtovuodus Davviriikkalaš luohtevuorkkás (Nordiskt jojkkarkiv) leat čálihuovon suorggis ealibiidluodit 478 luoddi, dain gávccii lea dálá Laponiaguovllus. Luohtemateriála Jonas Eriksson Steggos (1873-1957) Árjepluovi guovllus, leat báddejuvvon ja maid transkriberejuvvon tekstii ja nuohtaide *Lapska sânger I:i*. (Grundström mfl 1958) Steggo juoigá vári Árfo birra Barturttes, Steggo čilge dan dego geatkeeanan,

18. Sigurd Länta, Ryd & Edholm 1981:47ff

19. Sven Larsson, Ryd & Edholm 1981:24

20. Ryd 2007:109

21. Skaltje 2005:296

eanan gos geatki bures loaktá. Geatkki son gohččoda *gâb'då-gámas*, govdes-gámas, danin go das leat smávva govdes juolggit. Steggo čilge got geatki lihkká, ahte lihkká hihtásit ja stevžo ja haská stuorit leavttu haga ja geatki lea olgun dálkkis go bivdá bohccuid.²²

Maj-Lis Skaltje álggahii 1990-logus dokumenteret luođi ja jearahalai boarrásit sámi diehtoguddiid. Girjii *Luondo juoiggaha* (2005), mii lea vuodđuduvvon daid jearahallamiid vuodul gos diehtoguoddit juogadit iežas persovnnalaš mitalusaid sin oktavuođa birra luohtái ja man birra juiget.²³ Mánge diehtoguddiin lohket earret iežá ahte luodis lea dehálaš doaibma boazodoallobarggus danin go dat jaskkodahtii bohccuid ja balddi meahcceelliid.

Oainnat dolin dat gis ferteje juoigat dalle go návddit ledje, de reainnide vai eai boađe. Meahcceelliid dihte, vai eai boađe. (Márggu Ántte Ánte /Anders Blind, Skaltje 2005:24)

Go návdi lea, galgá huikit ja juoigat nu sakka (Sunná Vulle Nihko Ovlá / Ola Päiviö, Skaltje 2005:42)

Girjii *Luondu juoiggaha* (2005) okta bággejohtton Gárasavvon guovllus Sirgesii ahte boarrásat lohket ahte sin ođđa guohtuneanan Sirges lea geatkki eanan, danin go lea eanet juovvá go nuortan.

Láveje lohkat: “Getkkiid orohat dat lea dáppe”. Nu juovvá lei dát jávregáddi, geađgi nu olu, alla várit. Doppe nuortan ledje jalggaid johtán. (Sunná Vulle Nihko Heaika / Henrik Päiviö, Skaltje 2005:144)

Okta iežá dain sámiin gii lei fárran Sirgesii Gárasavvonis juoigá earuhusa birra luondus dain ođđa ja boares guohtuneatnamiin. Dan ođđa guohtuneatnamis Sirgesis lea ollu eanet meahcceallit go mii sis lei leamaš davvinorgga rittus gos sis ovdal lei leamaš guohtuneanan.

Dál mus ii leat astu livvadit go Duvrrusnjárggan. Geatki, bierdna ja albbas dáppe leat. Ii leat nu sieddu livvadit go Duvrrusnjárggan. (Sunná Vulle Nihko Ovlá / Ola Päiviö, Skaltje 2005:45)

22. Grundström 1958:44-45

23. Girji lea jorgaluvvon ruotagillii ja almmuhuvvon 2014 namahusain *Minsta lilla liv har sin jojk*

ÁRBEČEAHPIT MUITALIT GEATKKI BIRRA

DIEHTOČOAGGIMA BIRRA

Árbbetjehpe (*SaJ*), árbečeahpit sierra osiin Laponiaguovllus leat giddadálvvi 2014 juogadan iežas dieduid ja vásáhusaid geatkki birra. Oktiibuot 10 diehtoguoddi leat jearahallon. (Mielddus 2) Nuoramus lea riegádan 1985 ja boarráseamos 1929. Mán-gasat sis lea vásáhus ja diedut sabehiiguin guorrat ja goaivut geatkebiejuid dan áiggis ovdal go geatki ráfáiduvvui jagi 1969. Nuoramus árbbetjehpe (*SaJ*), árbečeahppi lea bargan meahccealleinvensteremiiguin iešguđet čearus. Muhtimat leat maid bargan prošeavttaiguin mat gusket meahcceelliide. Jearahallamat leat stuorimus oassái dahkkon sámigillii. Danin go ollu diehtu lea gielas dego erenoamáš tearpmat ja dad-janvuogit de sámigiella lea dehálaš jus oažžut oasi árbbediehto (*SaJ*), árbediedus. Go jearahallamat leat dahkkon sámigillii de ihtet iežá dimenšuvnnat, diedut mat sáhttet leat váddásat oažžut jus sámigielat ii beasa mitalit sámigillii. Jearahallamat leat eanet leamaš dego ságastallamat gos árbbetjehpe (*SaJ*), árbečeahpit leat beasSaD mitalit obba friddja ja jearahallanlisttu lea doaibman dego doarjja ovdal ja jearahallama botta. Teavsttat leat sámi tearpmat man leat geavahuvvon jearahallamiin, danin go árbbetjehpe (*SaJ*), árbečeahppi guovllus lea davvi- dehe julevsámigielat de geavahuvvo dat tearbma man iešguđet árbečeahppi geavaha. Go sámi sánit geavahuvvojit dan ruođa teavsttas diedihuvvo makkár suopman dat lea, (*saJ*) lea julevsámigiella ja (*saD*) lea davvisámigiella.

ČILGEHUS GEATKKIS

Diehtoguoddit čilgejit ahte geatki lea obba unna ealit mii lea sávri ja falli. “Sávres judos, buktá guohtsat ja tjuosskot málggadav ja guhkev. Gievrás judos la dat.” ²⁴(Bror Lánta, Jáhkágaska tjiellde) Muhto geatkki ii leat valveealit ja lea dávjámusat okto, jahkásaš čivggat sáhttet eallit ovttas. Čiiku ja rávjá máhttiba muhtimin oidnot ovttas. Jus buohtastahttá albasiin de ii leat seamme árgi go albbas. Visot geatkkat eai bivdde ja gotte bohccuid, muhtimat ellet háskkain. Oktasaš diehtoguđdiide lea ahte sii lohket ahte geatki sáhtta lihkkat olles áiggi ja manná ja snuoggá jus áicá juoidá. Okta iežá geatkki dovdomearkkain lea ahte luoitá oalle guohca hája go dovdá lea bahkkehuvvon.

GEATKKI LIHKKANMINSTTAR JA LOAKTINEANAN

Geatkki lihkká stuorra guovlluin ja govdá bures iežas govdes julggiiguin. Gávdnojit juohkelágán eatnamiin, dávjá juovain ja bávtiin gos gávdná suoji. Muhto geatki ii leat nu dábálaš guovlluin gos lea oalle rabas, ovdamearkka dihte Sjávna stuorra jeagge-guovlluin gos boarrásat eai leat gávdnan geatkebiejuid. Geatki gal raste stuorra rabas sájiid dego ovdamearkka dihte jávrriid rastá. Giddadálvvi 2014 go čogge baikkaid gávdne geatkebaikka jávrriid nalde. Geatki láve gávdnot guovlluin gos albbas lea. Geatki ii leat čeahpes bivddár, ja dan albbas lea ja geatkki láve goarjedit bázahusaid albasa

24. Lea sávres ealit, dat nahká ruohttat guhkás ja guhká. Lea gievrá ealit.

Geatkeluottat Badjelánndas. Govva: Laponiatjuottjudus.

sállasis. Jus bohccot leat báhcán duoddarii dálvit de geatki láve leahkit bohccuid lah-kosis. Go lea dakkár cuoŋu mii dušše guoddá geatkki, de njuovžilit beassá iežas govdes julggiiguin ja de joksá bohccuid. Jus lea gassa oppas de maid joksá bohccuid ja sáhtttá speadjat mánga unna guovllus.

”Gassa dálve gá l edna muohta máhtttá gáttet tjárrágav avtan iján.”²⁵ (Bror Lánta, Jáhkå-gaska tjiellde). Árbečeahpit mitalit ahte dovdomearka ahte lea geatki mii lea speadjan lea ahte geatkki dávjá dušše gáská bohccuid bealleheggii.

Gáskkasa bealleheggii, nu ahte ii beasa gosage dat boazu. Dat máhtttá mánga nu dahkkat: (Nils Anders Blind, Tuorpon sameby)

Vájbbat boahhtsuv ja de jáksá ja de gáddá. Muhtijn ij gátte riekta, guodá viesson. Mån lav nâv ålo bále gávnnam mejt hâhttum lav báredit mejt la jiervva oagodam, ij la gáddâm riekta, de l vuolggám ietjá boahhtsu manen ja dav la gáddâm jali guodám biellehekkán. Nievres judos la dat dan hárráj. (Bror Lánta, Jáhkågaska tjiellde)²⁶

Geatki vahágahtttá bohcco dan láhkái ahte gáská bohcco niskesuona, ginnalsuotna (Sa), dan maŋŋil gáská čeabeha vuostá. Maŋŋil go lea goddán bohcco dat rihttet dan, ja álggus váldá bohcco oaivvi ja geassá dan bidjui. Dan maŋŋil geatkki ruvje loahppa osiid bohccos ja čiehká biergobinnáid duosa ja dása biebmoráiggiide (SaD). Váikko geatkki lea unna ealit de lea falli geassit, danin go das leat nu fales bánit ja oallulát. Jus

25. Dálvvi go lea ollu muohta de sáhtttá goddit olles čorraga bohccuiguin ovttá ijas.

26. Dat váibbada bohcco ja de joksá ja goddá dan. Muhtimin ii ollásit gotte bohcco, muhto guodddá dán ealli. Mon lean mánggii gávdnan bohccuid mat eai leat goddun, maid mon lean šaddan goddit, geatkki lea oagudan iežá bohccuid ja goddán daid bealleheggii, lea neavrris nu láhkái. (Bror Lánta, Jáhkågaska tjiellde)

lea snjierrájahki duoddariin de geatkki ii gotte nu ollu bohccuid. Jus galgá leat buorre snjierrájahki de ferte leat buorre guohtun snjieráide duoddaris.

Dálvit oaidná luottain muohttagis gos geatki lihkká, bievlaáiggi lea váttis oaidnit gos geatki lihkká, danin go ii oainne luottaide. Go lea muohtafievru sáhtta oaidnit ahte geatkit válljejit seamme rasttildemiid ja seamme johtolagaid, ja lihkket vuostebeaivvi. Lea sadji ja ii indiviida mii lea guovddáš. Geatkkis leat loakteeatnamat ja máhccá seamme sadjai ja manná seamme báktái.

Mis lea guovlu man namma lea Sähkok alpa-sullásaš luondduin soahkkevumiin birra ja guokte gorssuiguin, *gårså*, Sähkokjohka [Sähkokjåhkå] ja Ruposokjohka [Ruopsokjåhkå], lea Sareka našunálpárkkas. Dat geasuha visot meahcceelliid, leat nu ollu bávtit das. Ja de boazo raste das, sihke lullin ja davvin, ja doppe leat bir-rajagieatnamat maid. Doppe meahccealiba loktet ja maid bierdna boahtá dohko giđdat. (Rikard Länta, Jåhkågaska tjiellde) *Govva: Laponiatjuottjudus*

Geatkki láve merket gožžin erenoamáš sajiin ovdamearkka dihte stuorra geađgái. “Jus oaidná vággis soames mihtus bávti dahje njuni doppe lávit Leahkit luottat” (Magnus Kuhmunen, Sirges). Getkkin lea reviira man fáktejit, reviira sturrodat lea gitta das man ollu geatkit leat guovllus. Baikkat sáhtta leat ahte merke iežas reviira ja maid dan garra hája maid guorá. Lars-Anders Utsi muitala dehálaš dieđu man son oačui boarásiin geatkki birra:

Dat lohke dološ olbmot ahte stuorra geatki lea buorre dan dihte go das lea stuorit revir. Dat ii luoitte iežaid dohko, jus bohtet de dat goddá. De lea dusse okta čovji mii galgá gallánit, jus gottát dan eret de bohtet golbma unnibut rávjjá ja de leat golbma čovji mat galget gallánit. (Lars Anders Utsi, Sirges)

Geatkki lihkká stuorra guovlluin ja maid iežá getkkiid reviiran. Ciiku ii lihka seamme stuorra guovlluin dego geatkerávja, son láve bissut bieju lahkosis.

Geatkkít lávejít oagodit eret sisabahkkejeaddji getkkiid ja muhtimiin doarrut sisabahkkejeddiin. Jus gávdne iežáid geatkkečivggaid de rávjá goddá daid. Jáhkågaska tjielldes iskan ciikku ja čivgga ovddibut beassádagas lea leamaš beassebirradat sierra siidduin seamme vákkis. Vai ii geasuhit iežá getkkiid iežas guvlui de eat láve goddit bohccuid ja čiehkát bierggu iežas bieju lahkosis.

Jiellevári vuovdečearu guovllus leat geahččan getkkiid meastui juohke jagi. Luottain sáhtá oaidnit ahte lea vájaldan davve-lulle guvlui čearu nuorta oasis, Muttosguovllus Nahtavárre vuostá. Iežá meahcceallit lihkket maid dávjá seamme johtolaga mielde. Leat jeaggeeatnamat ja guossajeaggeeatnamat guovllus. Luottat geatkkis leat maid oidnon mearragátti vuostá. Čearru ii leat goassege ožžon duodaštuvvon geatkkečivgamiid.

GEATKEBIEJUT – LIESSU (SAJ), BIEDJU (SAD)

Árbečeahpit mitalit ahte ovdal ciiku riegádahtá čivggaid son bissu eanet sajis ja láhčá bieju ja ráhkada biebmovuorkká, nammalassii dat bivdá ja goddá bohccuid ja čiehká daid veaháš duos dás biebmoráiggiide.

Vuosttaš áiggi manñil go čivggat leat riegádan de ciiku lea bieju lahkosis. Go čivggat leat sturron de son sáhtá mannat guhkkeleappos goddit bohcco. Vai ii geasut iežá getkkiid bidjui de son ii gotte bohccuid su iežas bieju lahkosis. Muhtimin rávjá bissu ciikui ja čivggaid lahka ja sáhtá veahkit biepmuin čivggaide. Rávjás ii leat biedju. Getkkiin leat obba mearriduvvon sajít gosa ráhkadit biejuid, dávjá sajiin gos lea várdus dego ceakko várregilggain, bávtti vuolde, dehe juovain dehe stuorra geađggi, *gállu* (Saj) vuollái. Geatkeciiku molso bieju mángii, vuosttaš bieju man ráhkada lea dávjá stuorra muohtačearggas, *gielbar* (Saj). Go čivggat lea sturron de ciiku molso bieju, muhtimin seamme čearggas.

Biedju sáhtá leat mánga mehtera čienjal ja das leat mánga lanja, okta latnja gos čivggat orrut, okta latnja gos biebmuvurkejuvvo, ja okta latnja gos gožžet ja baiket ja okta ráigi mii lea okta lágan heahteráigi gos sáhtá báhtarit jus ráfehuvvo juoidán. Biejut leat dávjá ijabeale, *irkkábealli* (Saj), doppe lea eanet muohta ja lea galbmaseappot go beaivebeale. Muhtin luondu lea dakkár ahte geatkki hukse bieju beaivebeallái, *biejvvebealli* (Saj), das beaivi suddada luottaid ja biedju šaddá váttis áicájit. Ciiku láve maid gokčat iežas luottaid ja čiekčá muohttaga daid badjel ja gokčá ráiggi bidjui muohttagiin vai ii galgga oidnot. Go čivggat easká leat riegádan de son láve bidjat daid ráiggi lahka, sullii mehtera ráiggis. Árbečeahppi lea oaidnán ahte son bidjá bohccoaiivi ráiggi ovdi vai čivggat eai galgga suotnjat olggus.

Okta dain boarrásit diehtoguddiin lea geahččan go geatkeciiku ráhkada vuosttaš bieju de son njaccasta osiid duolljis, (*njaldit*, Saj) ja bidjá duolli muohttaga nala vai čivggat sáhttet goarjut dan nalde. Muđuin čivggat livčče geahččan muohttagii go muohta man nalde gorjot suddagohtá. Dat nuppit árbečeahpit eai leat oaidnán duljiid eaige iežáid mii geavahuvvui čivggaid vuolde. Go čivggat leat sturron son sirdá daid vuolibut bidjui.

Geatkeciiku molsu dávjá bieju, álggus go čivggat eai leat nu stuorrát son ii sirdde daid nu guhkás, guoddá daid njálmmis, ja de go ieža máhttet vázzit de mannet bievllaid ja juovaid mielde. Biejut sáhtte leat láhkosis das gos geatkeciiku lea goddán bohccuid ovdal ja de šaddá lagabut bibmui. Geatkeciiku molsu bieju jus ráfehuvvo. Biejut leat dávjá eatnamiin gos lea *sniltjin* (Saj), guovllut gos lea juovvá ja ollu muohta ja dohko olbmui lea váttis beassat. Biejut eai leat ila loktošis, ila loktošis eai leat čearggat, *gi-elbar* (Saj). Sareka našunálpárkkas lea geahčadan ovttá bieju mii lei allodagas 1500 m badjel meara. Geatkki maid hukse biejuid jalges eatnamiin gos lea juovvá.

Boarrásit diehtoguoddit leat oaidnán ahte geatkkat eai hukse biejuid seamme sajiide go ovdal. Sii oaivvildit ahte otne gávdnojit eanet muosehuhttimat go olbmot lihkket duoddariin mohtorfievrruiguin, ovdal olbmot čuige. Geatkkat ohcet danin sajiid gos eat ráfehuvvo. Okta ovdamearkka lea dakkár sadji gos álo ovdal ledje biejut Unna Rávddos Sirgesa guovllus. Otne ollu olbmot lihkket guovllus giđđadálvi danin go lea bivnnuhis beaivemohkkebáiki olgunastineallimii.

ÁRVVOŠTALLAN JUS LEA CIIKU DEHE RÁVJÁ

Dálá buhtadusvuogádat meahcceallegoddun bohccuin vuodđuduvvon čuočuhuvvon čivggademiide, nammalassii dohkkehuvvon geatkebiedju ciikkuin ja čivggaiguin. Lea ádjás bargu guorrat geatkki danin go dat ruohtta duohko diehke ja dasa lassin lea váttis mearridit lihkanvuogi mielde jus lea rávjá dehe ciiku. Rikard Lánta Jáhkågaska tjiell-des muitala go son láve árvvoštallat luottaidda ja ruohttanluottaidda.

Go álgá guorrat geatkeluotta de sáhtta oaidnit ahte ruohtta ja gožžá visot vuostá. Leat váttis oaidnit jus lea ciiku dehe rávjá, sáhtta leat ciiku jus merke biedjobirradaga. Dávjá vuolgá das ahte lea rávjá, muhto lea maid gitta das makkár jahkeáigi lea. Giđđadálvi ja giđđat lea gieibmanáigi geatkái ja de geatkerávjá gožžá visot vuostá jus buohtas-tahtta čakčadálvviin. Sáhtta oaidnit ahte lea rávjá luotta sturrodagain ja guhkkodagas ruohttanluottain go lea ruohttan. Geatkeciiku lea unnit nu dat váldá unnit lávkkiid ja luottat lea unnibut muhto muhtimiin sáhtta leat váttis oaidnit luottaidda jus lea muohta mii gahččá luottaide. Ja de mu čeahci oahpahii mu ahte sáhtta oaidnit vázzinvuogis jus leat vielpát, vázza boakkás ovdajulggiiguin. Dan mon goit lean geahččalan oaidnit. Dat geahpida go inventere geatkebiejuidda. (Rikard Lánta, Jáhkågaska tjiellde)

Geatkeluottat. Govva: Ann-Catrin Blind / Laponiatjuottjudus

MEAHCCEEALLEDUTKAN LAPONIAS

OVDDBUT ISKAMAT MEAHCCEEL- LIIN LAPONIAGUOVLLUS

Dan guovllus mii otna lea Laponia ja dan birra leat daid maŋemus jahkelogiid jodihuvvon sierra lágán meahcce-eallečadnon barggut. Vuosttaš bealis 1960-logus čadahii bivdomeasttir Bertil Haglund meahcceallebiologalaš iskama gos earret iežá stuora oasis dálá Laponiaguovllus lea iskanguovlu. Ulbmil leai čálihit návddi, geatkki, albasa ja biertna sierra dábiid, revieraid, makkár sállásiid bivdet, bivdovuogit dálveáiggi sierra birrasiin. (Haglund 1964:23-24)

Boraspireiskama boadus čilgehuvvo

Ruota Bivddársearvi dieđalaš čállinráiddus *Viltrevy* gárttaiguin, gráfalaš govaiguin ja tabeallaiguin (1966, 1968). Haglund čállá maid populearadieđalaš čilgehuseid barggus girjiis *Björn och Lo* (1964) ja *Järv och varg* (1965). Okta dain guhte leai mielde barggus lea sápmelaš Nilas Kallok Sirgesii²⁷. Haglund čilge Kalloka máhtuid ja vásáhusaid iežas eallimis boazodoalus ja maŋnil boraspirebivdin:

Nilasis ledje luondománá attáldagat juohke láhkai. Su teknihkka gávdnat geainnu, gávnnaht jus muohta guttii, goas beaivt fertii vuolgat ruoktut jus galggai beassat ruoktut, ja su ángiris hállu gávdnat ealibiid ja ealibiidluottaid, attii issoras mávssolaš bálvalusaid iskamii. (Haglund 1964:17)

Ii lean meahccealleinventeren, muhto nuppe dáfus okta boadus iskamis leai ahte oaččui ipmárdusa meahcceallelogus guhtege guovlluin. Barggus čogge maid baikkaid boraspiriin. Haglund čilge váttisvuodaid gávdnat baikkaid danin go geatki ja erenoamážit albbas dávjá goivo iežas baikkaid dievá sisa, mii dagaha ahte rievdi muohtadilli dagaha váttisvuoda gávdnat baikkaid. Okta váttis dilli lea mearridit makkár ealiba baikka dat lea, okta ovdamearkka lea háskka bálddas, dalle sáhtte lihkan mánga lágán ealibat das.²⁸ Haglund čilge maid váttisvuodaid guorrat geatkki.

Erenoamážit geatkkat leat váddásat daiddá geat guorahit, go sii ruhttet ristot rástut čearuid rástá ja bieggá báikkiin²⁹.

Ovddit meahcceallegieđahalli Luondogáhttendoaimmahagas Anders Bjärwall lea gir-

Laponiatjuottjudusa kontuvrras Jáhkâmáhkkes ja Ávkis Jielleváris leat sáhtttán viežžat materiála ja bagadallamiid geatkebaikačoaggimii. Dieđut leat maid leamaš Laponiatjuottjudusa ruovttosiiddus. Govva: Elin-Anna Labba /Laponiatjuottjudus. (Mielddus 3)

27. Kallok lea Yngve Ryd ja Gunnar Edholms girjiin Jägarliv jagis 1981.

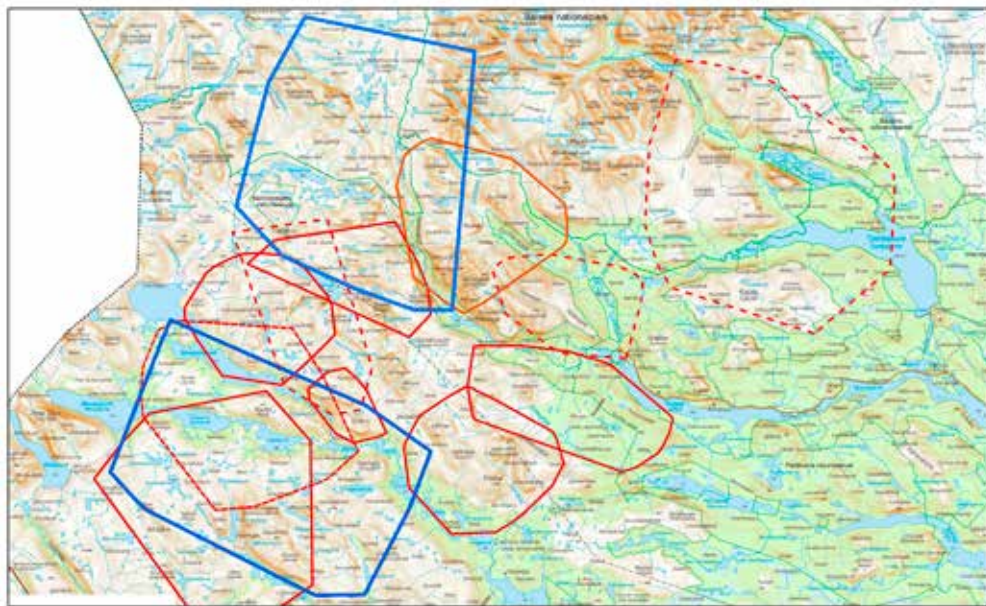
28. Haglund 1964:34

29. Haglund 1966:91

jjis *Trettio år med rovdjur* (2007) čállán iežas persovnnalaš jurdagiid birra jagiin 1973 gitta 2003 rádjái. Bargguin sierra meahccealliide gullelaš prošeavttaiguin dego meahcceealleinventeremat, pejlingprošeavttat ja iežát. Stuurra pejlingbargu bohccuid ja meahcceealliid birra čadahuvvui 1980-logus Luondogáhttendoaimmahagas Jåhkågaska tjielldes ja ovttasbargguin čearuin, dán barggus oassálaste sámít čearus. Barggus gos Bjärwall lea mielde bijai vuodu Ruota meahcceeallepolitihkii. Jagi 2003 Ruota ráđdehus mearridii dan vuosttaš geavaheami birra ruota meahcceeallepolitihkas³⁰.

Det svenska järvprojektet lea okta prošeakta mii lea jodihuvvon 1993 rájis Huhtánaduoddariin ja osiin Sareka našunálpárkkas ja de maid Laponias. Prošeakta álggahuvvui danin go čiekŋaleappot diedut geatkki birra ledje váilevaččat. Prošeakta lea jodihuvvon Grimsö dutkanstašuvnnas³¹. Prošeavtta áigumuš lea duohtandahkat ja geavahit daid odđa ja dieđalaččat nannejuvvon dieduid geatkki birra geatkenáli hálldahussii ja seailluheapmái.

Jarvar i Sarekomradet 2014

Dat rukses ja alit linjat vuosehit got geatkkit sáddejeddiiguin leat lihkan guovllus. Dat olles alit linjat leat rávvjåt. Visot rukses linjat lea ciikkut, dat olles linjjáiguin leat ciikkut maid dihte gos dat ledje gidđat jagis 2014 ja leat sajáiduvvon dohko. Botkejuvvon linjat leat ciikkut maid ii vissásit dieđe leš go ain guovllus.

³⁰. Bjärwall 2007:7

³¹. Grimsö dutkanstašuvdna lea oassi ásahas ekologijai Ruota Eanandoallouniversitehtas (SLU)

Dutkandiedut proševttas bohtet eanemusat dieduin radiosáddejeaddjis. Gitta jagi 1995 rájis oazžu ráves geatkkit VHF-čebetbáttiid sáddejeddjiin, čivggaide liimejedje gitta sáddejeaddji gulgii. Jagi 1996 bidje VHF-sáddejeaddji čoavjai. Pejlejedje getkkiid girdiin vai galggai sáhttit čuovvut sin lihkanvuogi, čivgama ja jápmima. Jagi 2004 álge geavahit GPS-sáddejeaddjiid. Genehtalaš analysat leat dahkkon godđosis, guolggain, mális vilda getkkiin bivdima oktavuođas. Prošeakta loahpahuvvui jagi 2014 mielde ja sáddejeaddjit leat váldon eret getkkiin.

GEATKEBAIKAČOAGGIN LAPONIAGUOVLLUS

Baikačoaggin ja DNA-analysat lea gártan dehálaš reaidun meahcceallebarggus Skandinávas³². Dálvit jagis 2014 duottarguovllut Laponias leat leamaš geahččalanguovllut geatkebaikačoaggimii. Áigodagas ođđajagimánnu-miessemánnu 2014 leat 65 geatkebaikaiskamat sáddejuvvon Laponiatjuottjudussii analysii. Baikkat leat analyserejuvvon Evolutionsbiologiskt centrumas (EBC) Uppsalas. EBC čadaha DNA-analysaid geatkeja albasbaikkain Luondogáhhtendoaimmahaga (Ruotta) ja Direktoratet for Naturforvaltning (Norga) gohččuma mielde. Baikageahččalemit leat čohkkehuvvon Laponiatjuottjudusas, dasa lassin njeallje olbmo Laponiaguovllus leat guođđán iskamiid.

Analysavástádusat EBC:s vuosehit ahte oktiibuot olles Norrbottenis jagi 2014 leat 201 baikaiskamat analyserejuvvon, dain 65 iskamat leat čohkkehuvvon Laponiatjuottjudusas loahppa iskamat leat čohkkehuvvon Leanastivrras. Leanastivrra gieddebargit leat čoaggán ovcci baikaiskamiid Laponiaguovllus mat leat dohkkehuvvon ja analyse-rejuvvon. Dain ovcci iskamiin leat baikkat guovtti sierra ciikkuin. Dain guokte ciikku Laponiatjuottjudus maid gávnnai. Leanastivra lea gávdnan baikka rávvjás man Laponiatjuottjudus ii leat gávdnan. Viđa iskamiin eat dovdda sohka beali. Daid 65 iskamiin mat leat sáddejuvvon Laponiatjuottjudussii 62 leat analyserejuvvon. 51 dain sáhtte geavahit viidábut analysii ja 11 iskama ledje eahpelihkustuvvan ja danin ii sáhttan analyseret daid. Analysavástádusat vuosehit ahte 23 iskamiin leat 13 sierra ciikkuin, 10 iskamiin leat vihtta geatkerávvjain ja 18 iskamiin ii mannan mearridit sohka beali. Dain 62 analyserejuvvon iskamiin 33 iskama (53%) sáhtta mearridit sohka beali. 51 iskama 62:s attii bohtosa 82% daid iskon iskamiin vuosehii ahte leai geatki. (Mielddus 4: Gárta 1, geatkerávvjái. Mielddus 5: Gárta 2, geatkeciikkut. Mielddus 6, Gárta 3, Baika-geahččalemit mii ii lean vejolaš mearridit sohka beali.)

EBC ja Nina (Norsk institutt for naturforskning) oaivvildit³³ ahte ii sáhte analyseret visot iskamiid ja danin analysat baikkain rivdet jagis jahkái. Sivva sáhtta leat ahte baika dehe vuožus ii leat leamaš nu varas go vejolaš dalle go čoggojuvvui. Go leat váldán baikka de ferte galbmojit dan dehe vurket dan silicas mii njammá láktasa. Sihke vuožus ja baika sáhtta geavahuvvot analysii. Giedahallo seammá láhkái analysas ja lea váttis mearridit jus lea vuožus dehe baika danin go dat smoldejuvvo iskanbohccis. Okta iežá

32. Persson 2012:17

33 Vástádus e-poasta bokte Malin Johansson, EBC, Øystein Flagstad, NINA

bealli mii váikkuha analysa bohtosii lea go geavaha silica lea dehálaš ahte ii váldde ila ollu baikka. Jus váldá ila ollu baikka de goikadanproseassa manná ila hihtásit ja de DNA baikkas billašuvvo. Dán jagi aikačoaggimis olles Ruttii 62% iskamiin sáhtii mearridit indiviida ja Norrbottenii lohku leai 55%³⁴.

LAPONIATJUOTTJUDUSA VÁSÁHUSAT JA JURDAGAT BAIKAČOAGGIMIS

Vásáhusaid maid Laponiatjuottjudus lea ožžon čoagginbarggus lea ahte eaktuda rivttes dálkediliid jus galgá gávdnat baikkaid. Gáibiduvvo ahte dárkilit čuvvo bagadallamiid got gi-eđahallá baikkaid vai eai billán analysii.

Heajus bealit aikačoaggimiin lea ahte orrut šaddame stuorra boasstomarginálat danin go stuorra oasit iskamiin ii leat vejolaš analyseret³⁵ ja daid iskamiid maid sáhtta analyseret lea sullii bealli main ii sáhte mearridit sohkaheali³⁶. Čoagginbarggus váldui muhtimiin mánnga iskat seammá sajis ja beaivvis, danin go gáddu lea ahte sáhttet leat mánnga revierafáktejeddji geatki geat leat leamaš ovttá sajis. Oktii váldui liige geahččaleapmi jus soames iskan ii mannan geavahit. Boadus dain iskamiin lea ahte guokte iskansajiin analysat vuosehedje ahte leai okta geatkerávja ja loahppa iskat vuosehedje ahte leai geatki, muhto ii goabbá sohkahealli. Goalmmat sajis gos váldojuvvo guokte iskama ii goabbáge iskamiin mannan analyseret. Iskanvástádus baikkas vuosehii maid got geatkkit ledje lihkkan, earret iežá okta baikaskan lea váldon Sluggás (várri Sirgesis) ja iežá iskos leai váldon jávrris Sádijávrris (Unna tjerusjis) ja vuosehuvvui ahte leai seammá ciiku mii leai lihkkan obba guhkás ja vel ovttá iežá ciikku biedjobirrasis.

Geatkebaikat dahje geatkevuožus.

Govva: Bengt-Erik Pittsa / Laponiatjuottjudus

34 Vástádus e-poasta bokte Öystein Flagstad, NINA
 35 18 % Laponiatjuottjudusas čohkkejuvvon geatkebaikkain ii leat vejolaš analyseret.
 36 47 % Laponiatjuottjudus čohkkejuvvon geatkebaikkain ii lean vejolaš mearridit sohkaheali.

ČOAHKKÁIGEASSI DIGAŠTALLAN

Iskanboadus geatkebaikaanalysain addá signálaid ahte mánga iskamiid ii leat vejolaš analyseret danin go orru sáhtttime addit stuorra boasttumarginálaid. Daid nummarii-guin inventerenmodealla sáhtta buktit heajus bohtosiid buhtadussii meahcceeallegoddon bohccuin. Daid iskamiid maid sáhttet geavahit analysii stuorra oasis ii leat vejolaš mearridit sohkabeali, mii sáhtta buktit váikkuhusaid buhtadusvuogadahkii meahcceeallegoddon bohccuide, mii lea huksehuvvon geatkeciikologu vuodul dohkkehuvvon čivgamiin. Iskanvástádus baikageahččalemiin buktá jearaldagaid got buhtadusvuogádat galgá hábmejuvvot: galgá go vuodđuduvvot čuoččuhuvvon ciikkuide čivggaiguin dehe dušše jus leat čuoččuhuvvon geatkit, beroškeahhtá sohkabeali. Okta jearaldaga man birra sáhtta jurddašit lea jus buhtadusvuogádat mihá buoret go vuodđuduvvot galle geatkeciikkut dohkkehuvvon čivgamiin galggalii leat vuodđuduvvon galle geatkeindi-viidat leat. Muhto baikačoaggin sáhtta doaibmat bures dievasmahttin biedjoinventere-miid váras, jus lea eahpečielggas biedju de sáhtta váldit baikaiskama čielggadan dihte jus lea ciiku.

Báikkálaš álbmogiin leat ollu jearaldagat ja balut makkár ja got váikkuhusat šaddet ođđa buhtadusvuogadagas meahciealligoddun bohccuin vuodđuduvvon baikainventeremii. Jearaldagat ja balut mat leat ovdanbukton leat earret iežat:

- Makkár ealibiid gávdnan, nammalassii rávjá- dehe ciikogeatkki, dehe addet go go-appázat buhtadusa?
- Got čuoččuhuvvon indiviidat galget juhkkjuuvvot čearuid gaskkas?
- Got buhtadusa juohkin lea čearuid gaskkas jus gávdná baikka ráji lahka iežá čer-rui? Biedju lea ovttá čearu guovllus muhto ciiku goddá bohccuid nuppiid čearuin.
- Makkár bohtosiid sáhtta addit čearuid gaskavuodáide juohkimis čuoččuhuvvon gettkiin?
- Vuosehit go DNA-analysat ahte leat ciiku mii njamaha čivggaid?
- Got galgá guorrat?
- Makkár návccaid bohte addit áiggi dáfus danin go baikačoaggin lea dálkkis gitta.

GIRJJÁLAŠVUOĐA- JA GÁLDOLOGAHALLAN

- Bergström, Mats-Rune (red.) (1998). *Järv, lodjur och varg i renskötselområdet: resultat från 1997 års inventering*. Luleå: Länsstyr.
- Bergström, Mats-Rune (red.) (1996). *Järv, lodjur och varg i renskötselområdet: resultat från de inventeringar som Länsstyrelserna i Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands och Dalarnas län genomfört tillsammans med Sveriges samebyar under 1996*. Luleå: Länsstyr.
- Björvall, Anders (2007). *Trettio år med rovdjur - och människor*. Hedemora: Gidlund
- Blind, Per Nikolaus (1972). *Storviltjakt i Lappland*. Stockholm: Norstedt
- Burman, Edor (1945). *Varg i fjällen*. Stockholm: Norstedt
- Förvaltningsverktyg för förekomst av stora rovdjur baserat på en toleransnivå för ren-näringen: redovisning av ett regeringsuppdrag. (2013). Stockholm: Naturvårdsverket
- Gaunitz, Carl Bertil (1950). *Varg och vargrännare*. Stockholm: Lindqvist
- Grundström, Harald (1929). Sägner och folktro bland lappar och nybyggare i Jokkmokk. Norrbotten. 1929(8), s. 55-75
- Grundström, Harald (1954). "Gortand", "grästand", två lapska symboler.. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. 1953/54(76/77): h. 266, s. 21-27
- Grundström, Harald, Steggo, Jonas Eriksson & Väisänen, Armas Otto (red.) (1958). *Lapska sånger: texter och melodier från svenska Lappland fonografiskt upptagna av Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. 1, Jonas Eriksson Steggos sånger*. Uppsala: Lundequistska bokh.
- Haglund, Bertil (1968). *De stora rovdjurens vintervanor. 2*. Stockholm:
- Haglund, Bertil (1966). *De stora rovdjurens vintervanor. 1*. Stockholm:
- Haglund, Bertil (1965). *Järv och varg*. Stockholm:
- Haglund, Bertil (1964). *Björn och Lo*. Stockholm: Norstedt
- Lönnberg, Einar (1936). *Bidrag till järvens historia i Sverige*. Stockholm:
- Murud, Marit Mikkelsdatter Eira (2012). *Jahki Sámis: luondduolbmó birgen. Kárásjohka: CálliidLágádus*
- Nationell förvaltningsplan för järv: 2013 - 2017. (2013). Stockholm: Naturvårdsverket. Tillgänglig på Internet: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/6400/978-91-620-8647-3.pdf>
- Persson, Jens (2012). *Förslag till samordning av inventering av järv i Sverige och Norge [Elektronisk resurs]*. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning. Tillgänglig på Internet: <http://www.nina.no/archive/nina/PppBasePdf/rapport/2012/882.pdf>

- Persson J. (2008). *Det svenska järvprojektet – slutrapport 2008*. Grimsö Forskningsstation Sveriges lantbruksuniversitet. Riddarhyttan.
- Pirak, Anta (1937). *En nomad och hans liv*. Stockholm: Nord. rotogravyr
- Rovdjursutredningen (1999). Sammanhållen rovdjurspolitik: slutbetänkande. Bilagor. Stockholm: Fakta info direkt
- Ryd, Yngve (2007). *Ren och varg: samer berättar*. Stockholm: Natur & kultur
- Ryd, Yngve & Edholm, Gunnar (1981). *Jägarliv i Jokkmokks fjällvärld*. Luleå: Skrivarförl./Norrbottens bildningsförb.
- Sikku, Olov J. & Torp, Eivind (2004). *Vargen är värst: traditionell samisk kunskap om rovdjur*. Östersund: Jamtli förl.
- Skaltje, Maj Lis (2014). *Minsta lilla liv har sin jojk*. Guovdageaidnu: DAT
- Skaltje, Maj Lis (2005). *Luondu juoiggaha*. Guovdageaidnu: DAT
- Turi, Johan (1987[1917]). *En bok om samernas liv*. Facs.-utg. Umeå: Två förläggare
- Turi, Johan (1987). *Muitalus sámiiid birra*. [Ny utg.] Jokkmokk: Sámi girjiit [distributör]
- Utsi, Per Mikael (2007). *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen: relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Kiruna: Same-tinget
- Zetterberg, Hilmer (1948). Järven. Svenska djur. Däggdjuren. s. 233-247
- Östergren, Anders (2001). *Järv, lodjur, varg och björn på Nordkalotten 1992-2000*. Nordkalotrådet
- Östergren, Anders (2001). *Järv, lodjur och varg i renkötselområdet: inventeringsresultat 2001*. Umeå: Länsstyr. Västerbottens län
- Östergren, Anders (red.) (1998). *Järv, lodjur och varg i renkötselområdet: resultat från 1998 års inventering = Wolverine, lynx and wolf in the reindeer husbandry area of Sweden : results from the 1998 inventory*. Umeå: Länsstyr. i Västerbottens län

E-BOASTTA

Flagstad, Øystein, NINA, 20141216, 20150107

Johansson, Malin, EBC, 20141204,

WEBBASIIDDUT/ INTERNEAHTTAGÁLDUT

Riksantikvarieämbetet. Världsarv i Sverige. (20 april 2015). <http://www.raa.se/upplev-kulturarvet/varldsarv/>

Kungliga biblioteket. Nordiskt jojkarkiv (20 april 2015). <http://libris.kb.se/hitlist?d=libris&q=db%3ajojk+ämne%3ajärv&f=jojk&spell=true&hist=true&p=1>

DUOGÁŠ PROŠEAKTA “DIEHTOČOAGGIN GEATKKI BIRRA LAPONIAS”

Åsa Nordin-Jonsson, Väråltárbbearbeajvve/Máilmmearbejodiheaddji

Čakčat 2012 čadahuvvojede guokte *rádedibme*, okta Jielleváris ja okta Jåhkâmâhkes, gos ulbmiljoavku lei čearuid miellahtut Laponiaguovllus. Das Laponiatjuottjudusa doaimma ovdanbuktojuvvui ja oassái ságastalle got čearromiellahtut jurddašedje meahciealliášši birra. Goappeš *rádedibmiin* bohte ovdan sávaldagat ja ahte Laponiatjuottjudus galggalii bargat meahcceealleáššiin, ja earret iežá dokumenteret daid máhtuid maid ollu boazobargiin ja boarrásit sámiiin leat iešgudet meahcceelliid birra. Diehtu man sii vásihedje ii boade mielde stáhtalaš guorahallamiin ja iežá áššebáhpiriin mat giedahallet gaskavuoda meahcceealli – olmmoš.

Laponiatjuottjudusa bargoveahka ja stivra válde mielde daid jurdagiid ja sávaldagaid got sáhtálii bargat áššiin ovddosguvlui. Juovlamánus 2013 šattai vejolaš ohcat prošeaktaruđa Sámedikkis. Ohcamuš čállui mii oanehaččat dokumenterii ja čohkkii dieduid geatkki birra Laponiaguovllus. Prošeakta juolluduvvui dan ohccojuvvon ruhtadeami. Prošeaktajodiheaddji virgáiduvvui guovvamánu gaskamuttus 2014:s bargguin čoaggit ja čohkket daid njálmmálaš máhtuid getkkiid birra. Bálddalaga ođđa dieduid čoaggimis leat maid čoaggán geatkebaikkaid DNA-analysii. Áigumuš prošeavttain lea ahte sihke árbevirolaš máhttu geatkki birra ja diedalaš vuogit ja diedut galget láhcit vuodu giedahallannevvui mii sáhtta geavahuvvot boahhteáiggi geatkebaikainventeremiin.

Okta ulbmiliin Laponiatjuottjudusa doaimmain lea lasihit báikkálašálbmot oassálasti-ma Laponia máilmmearbbis. Laponiatjuottjudus mearridii danin ahte čearromiellahtut galggale váldot mielde baikainventeremii. Visot čearuid meahcceealleovddasvástideaddjit bovdehuvvojede diehtujuohkinčoahkkimii ođđajagimánus 2014. Čoahkkimis juhke geahččalanbohcciid daidda čohkkehuvvon geatkebaikkaide ja maid diehtujuohkinmateriála got galgá giedahallat baikkaid. Jurdda bovdet meahcceealleovddasvástideaddjiid leai ahte sis lea ovddasvástádus meahcceealleáššis guhtege čearus ja maid ahte sii fuolahit nannema ja juhket dieduid iežáide čearus prošeavtta birra mii lea jođus.

Čoahkkimis diedihedje maid ahte Laponiatjuottjudusas lea áigumuš virgáibidjat ovtt bargi oanit áiggi virgái, man váldobargu lea čoaggit baikkaid visot čearuin ja maid čadahit moadde jearahallama árbeguddiin. Visot meahcceealleovddasvástideaddjit dorjo dán evttohusa. Go ii gávdnon doarvái ruhtadeapmi virgáibidjat ovtt olbmo juohke čearus Laponias bargogohččumiin čoaggit geatkebaikkaid, de Laponiatjuottjudus oaivildii ahte okta olmmoš dárbbahuvvui váldot mielde prošeaktii gohččumiin čoaggit geatkebaikkaid visot čearuin. Čoahkkimis meahcceealleovddasvástideaddjit ságastallagohte gii sáhtii leat heivvolaš čadahit bargogohččuma ja okta namma namuhuvvui. Nama gean visot meahcceealleovddasvástideaddjit sajis sáhte doarjut. Namu-

huvvon olbmoš leai beroštupmi proševttii ja miedihii dasa. Veahá maŋibut biddjojuvvo dieđut geatkebaikaproševtta birra Laponia ruovttosiidui ja álbmogis leai vejolašvuohta oassálastit barggus.

Dat maid oahpai dán proševttas lea ahte nannenbargu ferte dahkkot bures visot osiin. Válljejuvvon bargovuohki ii lean dat buoremus ja giđđat bohte moaitámušat ja oaivilat got diehtjuohkin leai juhkkjuvvon dain gullevaš guovllus. Laponiatjuottjudusas lea ovddasvástádus čoahkkimiid ja ruovttosiiddu bokte addit dieđuid árra muttus. Eastin dihte boasttuipmárdusaid proševttaiguin mat njuolga gusket čearuid doaimmaide čearut galggale leat mielde ja árrat juo diehtit ja maid galget oažžut saji buktit oaiviliid dan plánejuvvon ortnegii. Diehtjuohkinčoahkkimis ságadoalli ja jus leat iežá čearu stivrras berrešit bovdejuvvot, dan maŋnil sis lea ovddasvástádus gaskkustit dieđuid iežaset miellahtuide čearus. Laponiatjuottjudusas lea ovddasvástádus maillet dieđuid ja prošektačilgehusaid gullevaš čearuide. Go čadaha rádjerasttildeaddji čearroproševttaid de lea dehálaš ahte nannenbargu dahkko vuđolaččat, sihke diehtjuohkinčoahkkimiid ja čálalaš dieđuid bokte vai eastá boasttuipmárdusaid. Seammas Laponiatjuottjudus iige sáhte váldit ovddasvástádusa got o.m.d. ságadoalli ja meahccee-alleovddasvástideaddji nanne dieđuid čearus.

ÁRBEČEAHPIT

Blind, Ante, Tuorpon sameby, r. 1985

Blind, Nils Anders, Tuorpon sameby, r. 1941

Blind, Per, Tuorpon sameby, r. 1939

Kuhmunen Magnus, Sirges, r. 1972

Länta, Bror, Jåhkåggaska tjiellde, r. 1934

Länta, Rikard, Jåhkåggaska tjiellde, r. 1968

Persson, Stig, Gällivare skogssameby, r. 1955

Pittsa Bengt Erik, Unna tjerusj, r. 1966

Utsi, Lars Anders, Sirges, r. 1942

Vitsak, Anu Pietar, Unna tjerusj, r. 1929

MIELDDUS 3

OASSÁLASTE BAIKAČOAGGIMIS LAPONIAS

SÁMIID DIEDUT GEATKI BIRRA – VEAHKKENEAVVU MEAHCCEEALLEINVENTEREMII

Laponia geográfalaš guovlu gullá geahččalanprošektii gos áigumuš lea buktit ovdan giedahallanneavvu meahcceelliid inventeremii. Bargu čađahuvvo nu ahte čoaggá geatkebaikkaid ja ságasta sámiguin sin árbedieđuid birra, árbevirolaš máhtuid, getkkiid birra. Diehtu got ja gos meahcceeallit lihkket sáhtta geahpidit čoagginbarggu. Ulbmil lea sáhttit ovttastahttit sámii árbedieđu geatkki birra ja ođđa inventerenvugiid.

Dál gidđat mii geahččalit čoaggit geatkebaikkaid Laponias ja Laponia lahkosis. **Visot geat háliidit leat buresboahhtin čoaggit baikkaid.** Dan maid don dárbbahat dahkat lea mannalit Laponiatjuottjudusa kontuvrras Jåhkâmåhkes (Ája uksa museas) dehe Ávki Jielleváris ja viežžat baikabohcci silican (ávnnas mii njammá láktasa).

BAGADALLAN GEATKEBAIKKA ČOAGGIMII

Baikka galgá čoggojuvvot muohttagis ja leat ráves getkkiin.

Sihkas dehe boaldde olgoža (cahkkehagain dehe dihkuin) dain reaidduin mat geavahuvvot čáhpát iskama, vai geavat dingga man geavaha dušše otkii.

Čába dehe doaje binná mii lea sullii 1 cm³ stuorat.

Sihku eret muohttaga dehe jieŋa ovdal go bidjo bohccái.

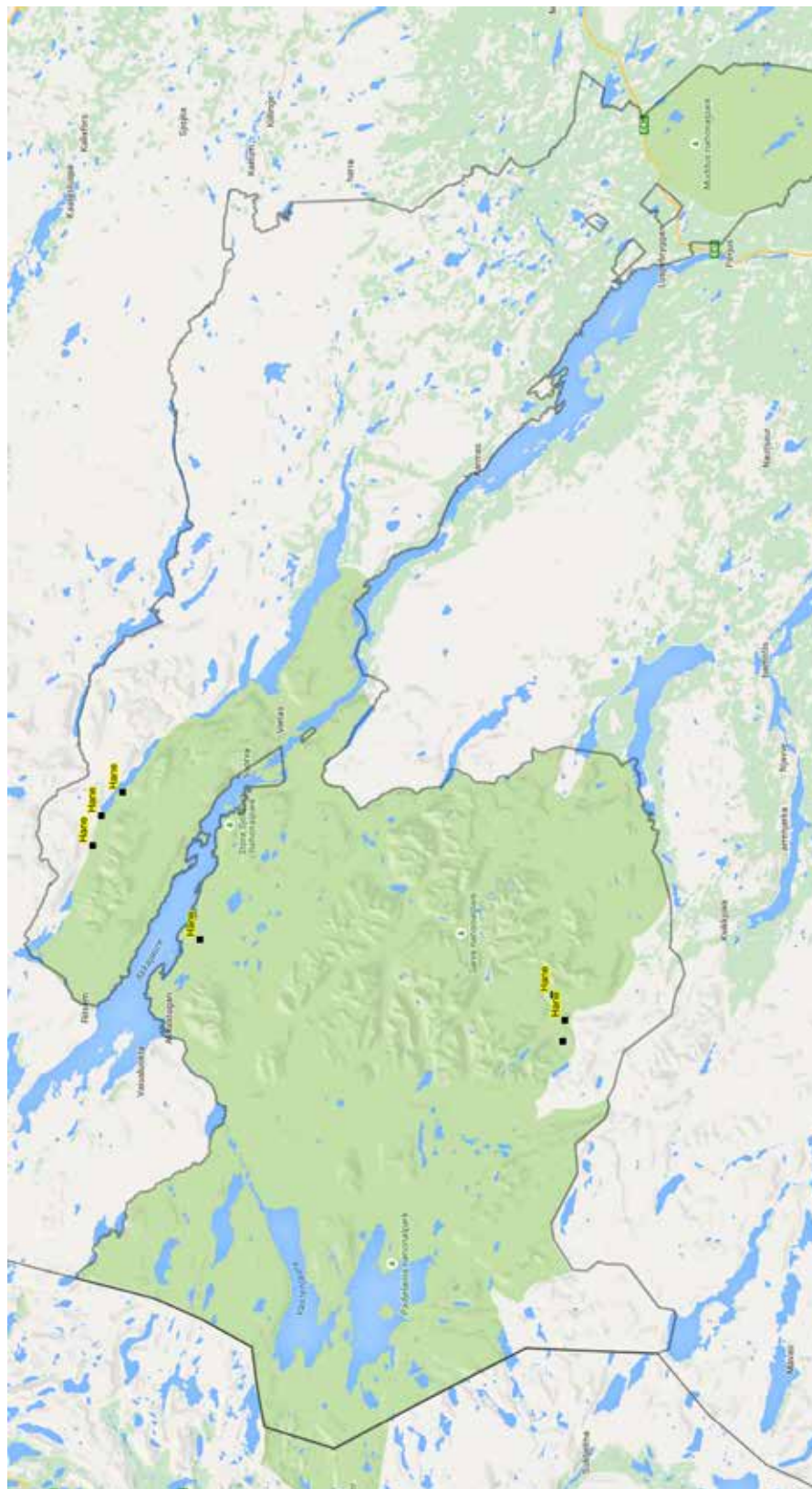
Bija bohcci iskama vuostá ja jorggohala dan moddii nu iskan gokčojuvvo silican.

Merke bohcci ja čále koordináhtaid (RT 90) dehe iežá dieđu mii vuoseha gos leat gávdnan baikka.

Vurke geahččaleami latnjatemperatuvrras gitta dolvojuvvo Laponiatjuottjudusa kontuvrii dehe Ávkái. Jus leat olgun de vurke iskama lávkkas dehe lummas gitta ollet sisa.

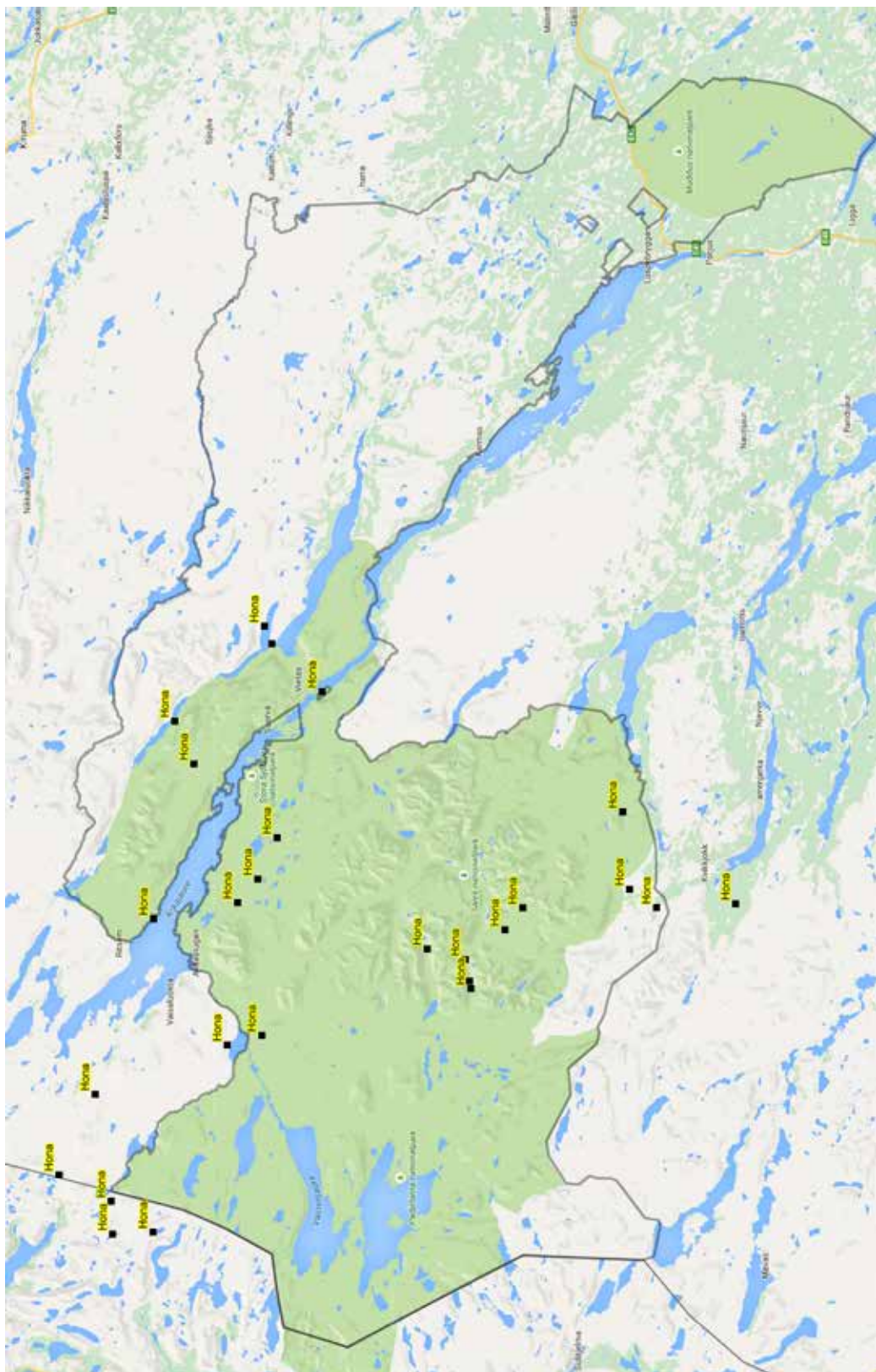
Iskama ožžo vurket eanemusat 14 beaivvi ovdal go sáddejuvvo boasttain kontuvrras. Iskamat sáddejuvvon maŋŋil geassemánu 15 beaivvi 2014 eai analyserejuvvo.

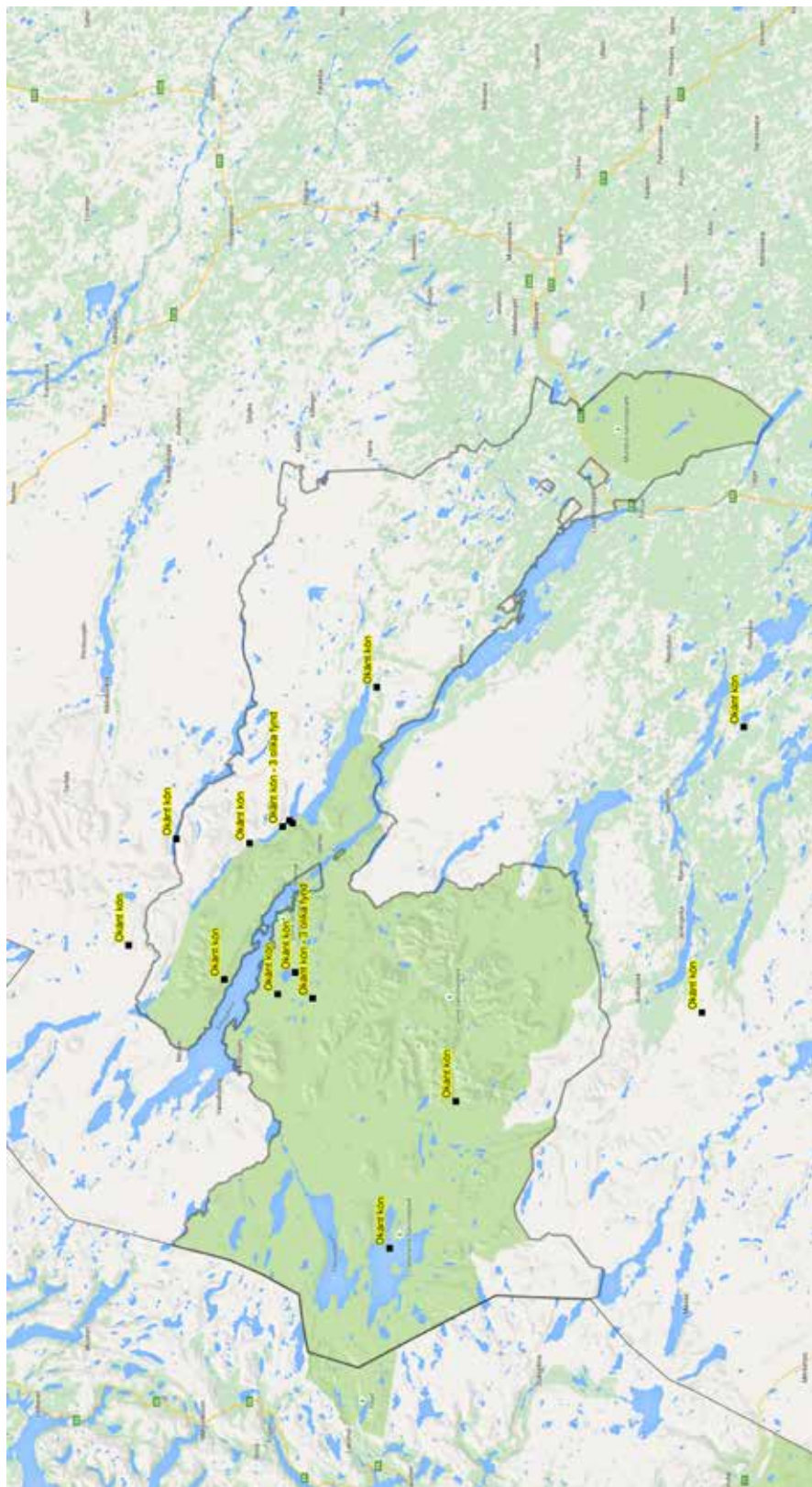
Muitte čuovvut njuolggadusaid mat leat fámus našunálapárkkain ja luondoreserváhtain go lihkat Laponias.

MIELDDUS 4. GÁRTA 1 GEATERÁVJÁT.

MIELDDUS 5. GÁRTA 2 Geatkeciikkut.

MIELDDUS 6. GÁRTA 3
 Baikageahččalemit mii ii lean vejolaš mearridit sohka beali.

KUNSKAPSINSAMLING OM JÄRV I LAPONIA

"Dat lea geabbil dego albbas, sávri dego gumpe ja gievra dego guovža"

BAKGRUND PROJEKTET

Projektet *Kunskapsinsamling om järv i Laponia* har drivits av Laponiatjuottjudus, förvaltare av världsarvsområdet Laponia. Till sin struktur är Laponiatjuottjudus en lärande förvaltning som prövar nya former för att föra ned besluten så nära dem det berör som det är möjligt. Förvaltningen av världsarvsområdet Laponia bygger på lokalt deltagande. Förvaltningens arbetsmetodik lägger tyngd på att världsarvet ska förvaltas med helhets-, hållbarhets- och utvecklingsperspektiv. Världsarvet Laponia utsågs 1996 till världsarv för sina höga natur- och kulturvärden.² Området består av fyra nationalparker och två naturreservat³ tillsammans täcker det 9 400 kvadratkilometer inom Jokkmokks och Gällivares kommuner. I Laponia lever och arbetar sameer från sju samebyar; Luokta-Mávas, Tuorpon, Jáhkågaska tjiellde, Sirges, Unna tjerusj, Baste čearru samt Gällivare skogssameby. Dessutom har Slakka och Udtja skogssamebyar vissa rättigheter i området.

1. Ett samiskt talesätt om järven, "den är smidig som lon, uthållig som vargen och stark som björnen". Murud 2012:28.

2. "Ett världsarv är ett kulturminne eller naturminne som är så värdefullt att det är en angelägenhet för hela mänskligheten. Det är en plats, ort, miljö eller objekt som på ett alldeles unikt sätt vittnar om jordens och människans historia." <http://www.raa.se/upplev-kulturarvet/varldsarv/>

3. I Laponia ingår nationalparkerna Padjelanta/Badjelánnda, Sarek, Muddus/Muttos och Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke samt naturreservaten Sjávnja/Sjaunja och Stubbá. Dessutom ingår områdena Tjuoldavuobme, Ráhpááno suorgudahka/Lájtávrrédeltat och Sulidälbmá.

Karta över Laponiaområdet

Under ett rådedibme, ett rådslag, november 2012 framkom önskemål om att Laponiatjuottjudus ska börja arbeta med rovdjursinventeringar och utgå från *árbediehto* (saL), *árbediehtu* (saN), traditionell samisk kunskap. December 2013 beviljades Laponiatjuottjudus pengar av Sametinget till att bedriva ett árbediehtuprojekt om järven inom Laponiaområdet. Samebyarna i Laponiaområdet har under januari 2014 blivit informerade om projektet via möten, brev och Laponiatjuottjudus hemsida. (Bilaga 1) Projektet *Kunskapsinsamling om järv i Laponia* har pågått under 2014 och har bestått av två delar, dels insamlande av muntlig kunskap om järven och dels insamlande av järvspillning. Kunskapsmaterialet bygger på intervjuer med *árbbetjehppe* (saL), *árbečeahpit* (saN), kunskapsbärare, från Laponiaområdet och för att ge en historisk ram till det muntliga materialet har även arkiv- och litteraturstudier genomförts.

Syftet med projektet är att ta fram ett underlag för att utveckla ett handledarverktyg för en ny inventeringsmetod av järv som Naturvårdsverket presenterat där man samlar in spillning. Det nuvarande ersättningssystemet för rovdjursdödade renar, som baseras på godkända föryngringar, infördes år 1996. För att en lya ska bli godkänd har det med de gamla föreskrifterna krävts tre besök. Med de nya föreskrifterna krävs det fyra besök för att lyan ska bli godkänd som en föryngring. Järvhonan är känslig för störningar och kan då byta lya, det krävs då ytterligare fyra besök för att lyan ska godkännas.

Länsstyrelserna i Sverige ansvarar och genomför i samarbete med samebyarna de årliga inventeringarna av rovdjur och kvalitetssäkrar de fynd som rapporteras. Resultatet av rovdjursinventeringarna utgör underlaget för Sametingets beslut om ersättning för rovdjursförekomst till samebyarna.

BAKGRUND DNA-BASERAD JÄRVINVENTERING

Myndigheterna som har det övergripande ansvaret för rovdjursförvaltningen i Norge respektive Sverige, Direktoratet for naturforvaltning i Norge och Naturvårdsverket i Sverige har påbörjat ett arbete med en gemensam översyn av inventeringsverksamheten kring stora rovdjur och kungsörn i Skandinavien⁴. Anledningen är att det finns ett behov av ett ökat samarbete och gemensam metodik. Arbetsgruppen för inventering av järv har utarbetat ett förslag för det framtida inventeringsarbetet av järv.

DNA-baserad inventering bör utökas i Sverige och genomföras inom hela järvens utbredningsområde. Insamling av järvspillning på snö för DNA-analys bör göras på i huvudsak samma sätt och i samma omfattning i Sverige som i Norge dvs. systematiskt över hela landet⁵

RENAR, ROVDJUR OCH TRADITIONELL KUNSKAP

Sedan år 2008 har det i Norge systematiskt samlats in järvspillning för DNA-analyser. Årligen görs det 1200-1400 analyser. I Sverige samlas järvspillning för DNA-analys in i Jämtland söder om E14, delar av Västernorrlands län samt delvis i Västerbottens län. Viss insamling av järvspillning på barmark sker vid lyor inom renkötselområdet för att särskilja föryngringar.⁶

De svenska rovdjuren utgör en del av den svenska faunan och riksdagen har beslutat att verka för att uppnå respektive bibehålla en gynnsam bevarandestatus enligt art- och habitatdirektivet. Naturvårdsverket har fastställt olika nationella åtgärdsprogram som innehåller olika bevarandeåtgärder för de olika rovdjuren. I *Nationell förvaltningsplan för järv: 2013-2017*, ett regeringsuppdrag utfört av Naturvårdsverket, redovisas de gällande politiska målsättningarna, de grundläggande principerna för förvaltningsarbetet, förvaltningsåtgärder och uppföljning samt järvstammens utveckling och status, förvaltningens organisation, juridik och forskning.

I rapporten *Förvaltningsverktyg för förekomst av stora rovdjur baserat på en toleransnivå för rennäringen: redovisning av ett regeringsuppdrag* utförd av Sametinget och Naturvårdsverket (2013), ges ett förslag på ett förvaltningsverktyg för förekomst av stora rovdjur baserat på en toleransnivå för rennäringen.

4. Persson, Jens 2012

5. Persson 2012:3

6. Persson 2012:28

Målet är att inom givna ramar för en toleransnivå skapa ett adaptivt förvaltningsverktyg där ny vetenskaplig och erfarenhetsbaserad kunskap implementeras löpande i dialog mellan länsstyrelse och rennäring⁷.

I det ovanstående förvaltningsverktyget betonas vikten av att ta i beaktande att de faktiska förhållanden som rör rennäringen är dynamiska. Det vill säga att förutsättningarna förändras beroende på naturens växlingar. Med en adaptiv förvaltningsmodell ska kunskapsinhämtandet om rovdjur och bytesdjur pågå fortlöpande. Den samiska traditionella kunskapen tillsammans med den vetenskapliga kunskapen om rovdjur och rennäring är viktiga i kunskapsunderlaget till förvaltningsverktyget. Ett förvaltningsverktyg ska fungera som ett redskap i dialogen mellan länsstyrelse och samebyar. Viktigt i detta arbetssätt är förståelsen för varandras olika perspektiv⁸.

Samebyarna i Sverige har påbörjat arbeten med att ta fram förvaltningsplaner för rennäringens toleransnivåer för rovdjur. Syftet med arbetet är att få fram vilket rovdjurstryck de olika samebyarna kan bära.

Genom att lyfta in *árbbadiehto* (saL), *árbediehtu* (saN), samers erfarenhetsbaserade och praktiska kunskaper, in i ett förvaltningsverktyg vidareförmedlas samt förhöjs värdet och statusen av den traditionella kunskapen. Det här är kunskaper som har förmedlats muntligt och eller genom praktiskt utövande och har följt många släktled och förfinats och utvecklats med tiden. En viktig del i bevarandet av traditionell kunskap är inte bara att den blir dokumenterad utan att den även vidareförmedlas. Tidigare har inte lokalbefolkningens kunskaper getts samma status som de akademiska eller de institutionella kunskaperna. Idag börjar den traditionella kunskapen få en förhöjd status, exempelvis ingick resultaten från projektet *Traditionell kunskap kring stora ovdjur*⁹ som bilaga i huvudbetänkandet till Rovdjursutredningen 1999.¹⁰

Samisk traditionell kunskap är inte vetenskapssamhällets kunskap om samerna utan samernas egna traditionsburna kunskap och deras erfarenheter om den omgivande miljön och dess påverkan på deras levnadsförhållanden.¹¹

7. Förvaltningsverktyg för förekomst av stora rovdjur baserat på en toleransnivå för rennäringen s. 16

8. Förvaltningsverktyg för förekomst av stora rovdjur baserat på en toleransnivå för rennäringen s. 17

9. Projektet drevs av det numera nedlagda Fjällforskningsinstitutet vid Mitthögskolan, nuvarande Mittuniversitetet.

10. Sikku & Torp 2004:16

11. Utsi 2007:61

OLIKA VÄGAR TILL KUNSKAP OM JÄRVEN

KUNSKAP OM JÄRVEN I LITTERATUR OCH ARKIVMATERIAL

Vid sökandet av *árbbediehto* (saL), *árbediehtu* (saN) finns det olika ingångar till kunskapen, dels att gå till de levande källorna, *árbbetjiehpe* (saL), *árbečeahpit* (saN), kunskapsbärarna, och dels att söka efter kunskap i arkiv och litteratur. Zoologen Einar Lönnberg (1865–1942) uppmärksammade i *Bidrag till järvens historia i Sverige* (1936) att om järven har det inte gjorts lika omfattande studier som om björn och varg. I skriften ges en översikt över vad som skrivits om järven. Olaus

Magnus verk från 1550-talet, *De nordiska folkens historia*, är den äldsta, där ägnas tre kapitler åt att beskriva järven, bland annat hur den jagade. Hilmer Zetterberg (1877–1961) som var jägmästare i Västerbotten har också skrivit

om järven. Eftersom uppgifterna som fanns om järven i olika zoologiska arbeten var bristfälliga samlade han in uppgifter om järven av samer och nybyggare i Västerbotten och kompletterade med sina egna iakttagelser (Zetterberg 1948). Från år 1827 finns det avskjutningsstatistik för rovdjuren i Sverige insamlade först av dåvarande Skogsstyrelsen, därefter av Domänstyrelsen¹². Utbetalandet av skottpengar, belöning eller ersättning för fällande av rovdjur, låg till grund till statistiken. Statistiken över dödade järvar tydde enligt Lönnberg och Zetterberg på ett högt jakttryck och de befarade att järven skulle bli utrotad om inte systemet med skottpengarna upphörde eller att ersättningsnivån sänktes.

Bland samer och bofasta i Norrlands inland fanns det mycket erfarenhetsbaserade kunskaper om de olika rovdjuren (exempelvis Turi 1917, Burman 1945, Gaunitz 1950, Ryd & Edholm 1981, Blind 1972). I äldre litteratur och arkivmaterial om samer och rovdjur är övervägande del berättelser om vargen och eller björnen. Bland samer har man haft stor respekt för dessa djur eftersom de ansågs ha extraordinära egenskaper. Det här märks bland annat i att både vargen och björnen har flera olika namn på samiska och även många jokkar och talesätt. Det som finns upptecknat om järven är till största del

Järven, *gierkke* (saL), *gietki* (saN) är ett mårddjur som både är asätare och rovdjur. Järven är 70–85 cm lång och väger 10–15 kg. Utbredningsområdet för järven är huvudsakligen i de skandinaviska fjällen och i de fjällnära skogarna. I Sverige finns järven från treriksröset i norr till Dalarna i söder.

Foto: Peter Rosén, LapplandMedia AB, Abisko

12. Lönnberg 1936:17

beskrivningar om samers och nybyggares olika jaktmetoder och berättelser om hur järven rivit och skadat renar men mera sällan beskrivningar om järven på liknande sätt som om björnen eller vargen. I ett traditionsmaterial upptecknat av Harald Grundström under 1920-talet i Jokkmokksområdet gav Anna Stina Pavval från Tuorpon följande talesätt:

Järven svängde sin tjocka svans mellan dem, och så skildes de säges i södra Jokkmokk om ett äktenskap som icke blir av.¹³

Grundström har även samlat in berättelser om föreställningen om en kraft i de olika rovdjurens tänder när de biter ihjäl renen. Om järven sägs följande:

Asnam-patne, "förtviningstanden", eller *asna-patne*, "den murkna tanden", tillskrivs järven och syftar på det faktum att ett bett av järvens tand icke vill läka ordentligt utan varas och krånglar, till dess renen slutligen dör. När alltså järven dödar renar med *asna(m)-patne* börjar hjorden minska och tvinar eller murknar liksom bort.¹⁴

Vill man uttrycka ett alldeles särskilt stort missnöje och förakt för ett djur /.../ eller om en järv som varit framme och dödat renar i en hjord: *kuu 'ra-jiervakutj* (den där "gorjärven", den där usla järven) /.../ ¹⁵

I boken *En nomad och hans liv* (1937) beskriver Anta Pirak hur järven rör sig i förhållande till renen, att den är långsammare och att järven dödar renen genom att smyga på den och hoppar upp på ryggen och biter i bakre delen av halsen så att nacksenan går av. Järven styckar renen och tar huvudet först och gömmer det i en klyfta och återvänder till renkroppen och tar bit för bit och gömmer de olika delarna i snö eller i någon klyfta. (Pirak 1937: 73ff)

Johan Turi beskriver i boken *Muitalus sámiid birra* (1987) i vilken terräng järven trivs, var lyorna finns och om ungarna.

Geatki guoddá Márjjabeaivvi áigge. Ja son guoddá juova, sisa, jos gávdno juovva dan báikkis, gosa geatkki civganbáiki. daihe - áigi šaddá. Ja go eai leat juovat, de son dahká ráiggi eatnama sisa. ja muohttaga sisa guddo vuollái. Iige son čivgga beaivebeallái vári, muhto ijabeallái gos lea gasa muohta. Ja go álget su čivggat ruohttat, de son vuolgá golgat báikkis báikái vidát mánus. Ja rieban álgá maid golggahit [čivggaidis] 15/5. Ja geatkki leat čivggat guokte ja golbma.¹⁶

Järven ynglar vid Marie bebådelse (25 mars). Den ynglar i stenrös, om det finns stenrös i den trakt, där platsen eller tiden blir för järvens ynglande. Och när det inte finns stenrös, så gör den en grop i marken eller i snön eller under en stubbe. Och den

13. Anna Stina Pavval, Tuorpon, Grundström 1929:72

14. Grundström 1953-54:21

15. Grundström 1953-54:23

16. Turi (1917)1987:88

ynglar inte ofta i stenrös på barmark, utan där det finns djup snö. Järven ynglar inte på dagsidan (sydsidan) av ett berg utan på nattsidan (nordsidan), där det är djup snö. Och när dess ungar börja springa, så ger den sig i väg och strövar omkring från ställe till ställe i den femte månaden. Räven börjar också sina ströverier den 15/5. Och järven har två och tre ungar.¹⁷

Till slutet av 1960-talet var det skottpengar på de olika rovdjuren, både samer och bofasta fick stora inkomster av den här jakten. Vargen fridlystes år 1966 och järven fridlystes år 1969. I boken *Jägarliv i Jokkmokks fjällvärld* (Ryd & Edholm 1981) är det jägare, både samer och icke-samer, från Jokkmokksområdet födda i början av 1900-talet som berättar om sina minnen och kunskaper om jakt av bland annat järv. Dessa jägare hade ingående kunskaper om att spåra och jaga de olika rovdjuren. Sigurd Länta, rovviltsjägare från Aktse, berättar att om järven är utan mat kan den färdas långt. Oftast springer den hit och dit och undersöker sake och kan röra sig i en cirkel. Det gör inte vargen, den far rakt fram, om den inte är på jakt. Järven är en enstöring och är inte lika skygg som vargen. Ibland kan man se två järvar ihop, i regel årsungar. Järvungarna föds i början av mars. Kommer man till lyan när ungarna är små går honan undan. Sigurd Länta berättar vidare att i mitten och slutet av april är ungarna så stora att honan kan flytta med dem och göra en ny lya om hon har långt till mat. När honan flyttar med ungarna är hon krigisk, hon går inte undan utan försvarar ungarna och försöker få dem med sig. Honan kan gå lång väg för att hämta kött till ungarna, ibland går hon flera mil. Länta hade inte sett att hannen bar kött till lyan, men han fanns i närheten och dräpte renar.¹⁸

Rovviltsjägaren Sven Larsson från Pärälvens dalgång berättar om vad han lärt sig om järvlyor efter att ha grävt ut dem. Järvlyan är stor och det kan finnas gångar som är tjuugo till trettio meter långa. Lyan har en huvudingång och från den går det sidohål. I lyan har järven olika ställen där den förvarar maten och där den skiter. I järvlyorna hade Larsson hittat renskallar vilka kunde vara större än den smala gången genom snön.¹⁹ Ola Omma från Tuorpon sameby i Jokkmokk har gett Yngve Ryd följande uppgifter om hur järven rör sig:

Järven flyr inte långt när den hör människor utan gör bara en liten sväng och söker stenhålst eller en ravin och gömmer sig där och väntar. Järven håller ett område som sin jaktmark och vandrar där året runt, den kan inte skrämmas som varg så att den lämnar ett fjällområde och söker nya jaktmarker. Jag tror inte att lo går att skrämma heller, den kan hålla sig i samma klippor i veckor.²⁰

17. Turi (1917) 1985: 88

18. Sigurd Länta, Ryd & Edholm 1981:47ff

19. Sven Larsson, Ryd & Edholm 1981:24

20. Ryd 2007:109

JOJKEN SOM KÄLLA TILL ÁRBEDIEHTU

En relativt förbisedd kunskapskälla till *árbbediehto* (saL), *árbediehtu* (saN) är jojken. Jojken kan ses som ett historiskt dokument som bland annat vittnar om hur samer har brukat olika marker. Genom att någonting har fått en jojk tyder det på att det haft en betydelse. Jojken har varit och är fortfarande i en del områden ett viktigt kommunikationsverktyg, jojken är en form av berättande. Den består inte enbart av musicerandet utan även av berättelserna innan och efter. Genom jojken har man förmedlat känslor, berättelser om människor, landskapet och de olika djuren.

Under 1900-talet har flera stora insamlingar av jojk genomförts i form av ljudupptagningar och nedskrifter.²¹ I arkivdatabasen för Nordiskt jojkarkiv finns det registrerat i kategorin djurjojkar 478 stycken jojkar, av dessa är det åtta jojkar som handlar om järven.²² Fem av dessa är jojkar från det nuvarande Laponiaområdet. Jojkmaterialet av Jonas Eriksson Steggo (1873-1957) från Arjeplogsområdet, finns dels inspelat samt även transkriberat till text och noter i *Lapska sånger I*. (Grundström mfl 1958) Steggo jojkar om fjället Árfo i Barturtte, Steggo beskriver det som ett järvland, ett land där järven vistas. Järven kallar han för *gáb'dá-gámas*, bredbellingen, eftersom den har så breda fötter. Steggo beskriver även hur järven rör sig, att den färdas sakta och lufsande och hoppande utan större fart och att järven är ute i oväder när den är på jakt efter renar.²³

Maj-Lis Skaltje började under 1990-talet med att dokumentera jojken genom att intervjua äldre samiska kunskapsbärare. I boken *Luondo juoiggaha* (2005), som bygger på de intervjuerna där delger kunskapsbärarna genom personliga berättelser deras förhållande till jojken och det de jojkar om.²⁴ Bland annat säger flera av kunskapsbärarna att jojken hade en viktig funktion i renskötselarbetet eftersom den hade en lugnande inverkan på renarna och att jojken skrämde bort rovdjur.

Oainnat dolin dat gis ferteje juoigat dalle go návvdit ledje, de reainnide vai eai boade. Meahcceelliid dihte, vai eai boade. ²⁵ (Márggu Ántte Ánte /Anders Blind, Skaltje 2005:24)

Go návdi lea, galgá huikit ja juigat nu sakka²⁶ (Sunná Vulle Nihko Ovlá / Ola Päiviö, Skaltje 2005:42)

I boken *Luodu juoiggaha* (2005) berättar en av de tvångsförflyttade från Karesuandoområdet till Sirges att de äldre sa om sina nya betesland i Sirges att det är järvens land, eftersom det är så stenigt mot vad det var i norr.

21. Skaltje 2005:296

22. <http://libris.kb.se/hitlist?d=libris&q=db%3ajojk+ämne%3ajärv&f=jojks&spell=true&hist=true&p=1>

23. Grundström 1958:44-45

24. Boken är översatt till svenska och utgiven 2014 med titeln *Minsta lilla liv har sin jojk*

25. Förr i tiden var de tvungna att jojka när det var gott om vargar. Man vaktade renhjorden för att hålla borta rovdjuren. (Skaltje 2014:24)

26. När det finns vargar runt omkring så ska man ropa och jojka högt. (Skaltje 2014:42)

Láveje lohkat: "Getkkiid orohat dat lea dáppe". Nu juovváí lei dát jávregáddi, geadgi nu olu, alla várit. Doppe nuortan ledje jalggaid johtán.²⁷ (Sunná Vulle Nihko Heaika / Henrik Päiviö, Skaltje 2005:144)

En annan av de inflyttade samerna till Sirges från Karesuando jojkade om skillnaden på landskapet mellan det nya och gamla beteslandet. På de nya beteslanden inom Sirges var det så mycket mer med rovdjur mot vad det hade varit vid den nordnorska kusten där de tidigare hade haft sina sommarbetesland.

Dál mus ii leat asstu livvadit go Duvrrusnjárggan. Geatki, bierdna ja albbas dáppe leat. Ii leat nu sieddu livvadit go Duvrrusnjárggan.²⁸ (Sunná Vulle Nihko Ovlá / Ola Päiviö, Skaltje 2005:45)

ÁRBEČEHPIT BERÄTTAR OM JÄRVEN

OM KUNSKAPSINSAMLANDET

Árbbetjehpe (saL), *árbečeahpit* (saN), kunskapsbärare, från olika delar av Laponiaområdet har under vårvintern 2014 delat med sig av sina kunskaper och erfarenheter om järven. Totalt har 10 stycken kunskapsbärare blivit intervjuade. (Bilaga nr 2) Den yngsta är född år 1985 och den äldsta år 1929. Flera av dem har erfarenheter och kunskaper av att med skidor ha spårat och grävt ut järvlyor från tiden innan järven blev fridlyst år 1969. De yngre *árbbetjehpe* (saL), *árbečeahpit* (saN), arbetar eller har arbetat med rovdjursinventeringar inom respektive sameby. En del har även arbetat i rovdjursrelaterade projekt. Intervjuerna är till största del gjorda på samiska. Eftersom mycket kunskaper finns invävt i språket i form av specifika termer och talesätt är det samiska språket en viktig ingång till *árbediehto* (saL), *árbediehtu* (saN). Genom att intervjuerna är gjorda på samiska framträder andra dimensioner av kunskaper, kunskaper som kan vara svåra att nå om inte de samisktalande får uttrycka sig på samiska. Intervjuerna har till formen varit mera som ett samtal där *árbbetjehpe* (saL), *árbečeahpit* (saN) har fått berätta ganska fritt och en frågelista har fungerat som ett stöd inför och vid intervjuerna. I texten förekommer samiska termer som har använts under intervjuerna, eftersom *árbbetjehpe* (saL), *árbečeahpit* (saN) i området är nord- eller lulesamisktalande används den term respektive *árbbetjehppe* (saL), *árbečeahppi* (saN) använder. När samiska ord används i den svenska texten anges vilken dialekt det är, (saL) är lulesamiska och (saN) är nordsamiska.

27. De brukade säga "Att det här är järvarnas tillhåll". Sjöstranden var så stenig, med hur mycket stenar som helst och höga fjäll. I norr hade de flyttat efter flata lågfjäll. (Skaltje 2014:14)

28. Nu har jag inte längre tid att ligga och vila som i Duvrrusnjárga. Järven, björnen och lokatten finns här nu. Det är inte så lugnt och rofyllt att ta igen sig som i som på Duvrrusnjárga. (Skaltje 2014:45)

Järvspår i Badjelánnda. Foto: Ann-Catrin Blind /Laponiatjuottjudus

BESKRIVNING AV JÄRVEN

Kunskapsbärarna beskriver att järven är ett ganska litet djur som är uthålligt och starkt. "Sávres judos, buktá guohtsat ja tjuoskot mälggadav ja guhkev. Gievrás judos la dat."

²⁹(Bror Länta, Jåhkågaska tjiellde) Däremot är järven inget flockdjur utan håller sig i regel ensam, årsungarna kan hålla ihop. Honan och hannen kan ibland synas tillsammans. I jämförelse med lon är den inte lika skygg som lon. Det är inte alla järvar som jagar och dödar renar, en del livnär sig på as. Gemensamt för kunskapsbärarna är att de säger att järven känns vara i rörelse hela tiden och far och snokar om den ser något som den blir nyfiken på. Ett annat kännetecken för järven är att den brukar släppa ifrån sig en väldigt stark lukt när den känner sig hotad.

JÄRVENS RÖRELSEMÖNSTER OCH TRIVSELLAND

Järven rör sig över stora områden och tar sig fram bra på snön med sina breda fötter. Den finns i alla slags land, ofta i steniga och klippiga områden där den kan söka skydd. Däremot är järven inte så vanlig i områden med stora öppna ytor, exempelvis Sjävnjas stora myrområden där de äldre inte har hittat järvlyor. Järven kan däremot förflytta

sig över öppna platser exempelvis en sjö. Under vårvintern 2014 hittades under spillningsinsamlingen järvspillning på en sjö. Järven brukar finnas i områden där lon finns. Järven är ingen bra jägare, däremot är lon det och järven brukar ta reda på resterna efter lons bytesdjur. Har det blivit kvar renar i fjällen under vintern brukar järven finnas i närheten av renarna. När det är sådan skare så att snön enbart bär järven, då tar den sig fram bra med sina breda fötter och kan då hinna i fatt renarna. Om det är mycket snö då hinner den också i fatt renarna och kan döda många på ett litet område.

29. Den är ett uthålligt djur, den orkar springa långt och länge. Den är ett starkt djur.

”Gassa dálve gå l edna muohta máhtta gáttet tjárrágav avtan iján.”³⁰ (Bror Länta, Jåhkågaska tjiellde). Árbečeahpit berättar att kännetecknande för att det är en järv som har attackerat renar är att järven oftast bara biter renarna halvt till döds.

Gáskkasa bealheggii, nu ahte ii beasa gosage dat boazu. Dat máhtta mánga nu dahkkat³¹ (Nils Anders Blind, Tuorpon sameby).

Vájbbat boahhtsuv ja de jákså ja de gáddå. Muhttiñ ij gátte riehta, guodá viesson. Mån lav nāv ålo bále gávnnam mejt háhttum lav báredit mejt la jiervva oagodam, ij la gáddåm riehta, de l vuolgám ietjá boahhtsu mañen ja dav la gáddåm jali guodám biellehekkán. Nievres judos la dat dan hárráj.(Bror Länta, Jåhkågaska tjiellde)³²

Järven oskadliggör renen genom att bita renen på nacksenan, ginnalsuotna (saL), där-
efter biter den sig mot strupen. Efter den dödat renen styckar järven den och tar först
renens skalle och drar den till lyan. Därefter styckar järven resterande delar av renen
och gömmer köttbitar här och där i matgömmor, biebmoráigi (saN). Även om järven är
ett litet djur är den stark att dra, eftersom den har starka tänder och käkar. Om det är
ett år då det är gott om sork i fjällen är järven inte så mycket för att döda renar. För att
det ska vara ett bra sorkår måste det vara bra med bete för sorkarna i fjällen.

Vintertid kan man se på spåren i snön var järven rör sig, under barmarksperioden är
det svårt att veta var järven rör sig, eftersom det inte går att se spåren. När det är snöfö-
re kan man se att järvarna väljer samma passager och samma färdvägar, och de rör sig
motsols. Det är platsen och inte individen som är det centrala. Järven har sina trivsel-
land och återkommer till samma ställe och far till samma klippa.

Foto: Lapontjuottjudus

30. En vinter då det är mycket snö kan den döda en hel skock med renar under bara en natt.

31. Den biter renarna halvt till döds, kan göra så med flera.

32. Den tröttnar ut renen och kommer ifatt den och dödar då renen. Ibland dödar den inte renen helt, utan lämnar den levande. Det är så många gånger jag har hittat renar som inte har blivit dödade, som jag har fått avliva, järven har farit efter andra renar och dödat dem till hälften, det är ett sådant nedrans djur på så vis. (Bror Länta, Jåhkågaska tjiellde)

Vi har ett område som heter Sähkok med alpliknande terräng med björkskog runt och med två *gårså*, Sähkokbäcken [Sähkokjähkå] och Ruposokbäcken [Ruopsokjähkå], det är inne i Sareks nationalpark. Den suger alla rovdjur det är så mycket klippor där. Och sen är det så att renen passerar där, både öst och väst, och där är det åretruntmarker också. Där trivs rovdjuren och även björnen kommer dit på våren. (Rikard Länta, Jähkågaska tjiellde)

Järven brukar markera genom att pissa på utmärkande platser exempelvis en stor sten. ”Jus oaidna vággis soames mihtus bávtti dahje njunni doppe lávit leahkkit luottat” (Magnus Kuhmunen, Sirges). Järvarna har revir som de vaktar, storleken på reviret beror på antalet järvar i området. Spillningen kan vara att den markerar sitt revir samt den starka lukten den ger ifrån sig. Lars-Anders Utsi berättar om en viktig kunskap han fick av de äldre om järven.

Dat lohkkén dolos olbmut ahte stuorra geatki lea buorre dan dihte go das lea stuorit revir. Dat ii luoitte iezaid dohkko, jus bohtet de dat godda. De lea dusse okta coavji mii galga gallanit, jus goddat dan eret de bohtet golbma unnibut rávjat ja de leat golbma coavjit mat galget gallanit.³³ (Lars Anders Utsi, Sirges)

Järven rör sig över stora områden även ini andra järvars revir. Honan rör sig inte över lika stora områden som hanjärven, hon brukar hålla sig i närområdet där hon har lyan. Järvarna brukar jaga bort inkräktande järvar och ibland slåss de med inkräktarna. Hittar den andras järvungar biter hannen ihjäl dem. Inom Jähkågaska tjiellde har det gjorts observationer på att en hona och en unge från en tidigare kull har haft revir på olika sidor i samma dalgång. För att inte locka till sig andra järvar till sitt område brukar de inte döda renar och gömma köttet i närheten av sin egen lya.

I Gällivare skogssamebys område har det gjorts observationer av järv nästan varje år. Av spåren ser man att den färdas i väst-östlig riktning i den norra delen av samebyn, i Muttosområdet mot Nattavaara. Även andra rovdjur rör sig i regel i samma stråk. I området finns det myrmarker och granmyrmarker. Det har även observerats spår av järv ned mot kusten. Samebyn har aldrig fått en konstaterad föryngring av järv.

JÄRVLYOR – LIESSU (SAL), BIEDJU (SAN)

Árbečeahpít berättar att tiden innan honan föder ungarna blir den mer stationär och gör i ordning lyan och lägger upp ett förråd av mat, det vill säga att den jagar och dödar renar och gömmer dem lite här och där i matgömmor, *biebmoráigi* (saN). Första tiden efter att ungarna fötts håller sig honan i närheten av lyan. När ungarna blivit större kan hon fara långt för att döda en ren. För att inte locka andra järvar till lyan dödar den inte renar i närheten av sin egen lya. Ibland håller sig hannen nära honan och ungarna

33. De äldre brukade säga att det är bra med en stor järv för den har ett stort revir. Den släpper inga andra dit, om de kommer dödar den dem. Det är bara en mage som ska bli mätt, om du tar bort den stora så kommer det tre mindre hannar och då är det tre magar som ska bli mätta.

och kan hjälpa till med maten till ungarna. Hannen har ingen lya. Järven har ganska fasta platser där den gör lyorna, oftast på platser där den har bra utsikt som i branta fjällsluttningar, under en klippa, i ett stenskravvel eller under en stor sten, *gállu* (saL). Järvhonan byter lya flera gånger, första lyan den gör är i regel i stora snödrivor, *gielbar* (saL). När ungarna blir större byter honan lya, ibland i samma snödriva.

Lyan kan ha ett djup på flera meter och består av flera rum, ett rum där ungarna bor, ett rum där maten förvaras, ett rum där de pissar och skiter och ett hål som är en slags nödutgång där den kan smita iväg genom om den blir störd av något. Lyorna brukar oftast vara belägna på skuggsidan (*irkkábealli* (saL), *ijábealde* (saN)), där är det mer snö och är kallare än på solsidan. Ibland är terrängen sådan att järven gör lyor på solsidan (*biejvvebealli* (saL), *beaivebealli* (saN)), där tinar solen bort spåren så att lyan blir svårupptäckt. Honan brukar även täcka över sina spår genom att sparka snö över dem och täcker över hålet till lyan med snö så att den inte ska synas. När ungarna är ny-

födda brukar honan placera dem nära öppningshålet, cirka en meter från öppning. En árbečeahppi har observerat att honan sätter renhuvudet för öppningshålet så att ungarna inte ska krypa ut.

En av de äldre kunskapsbärarna har gjort iakttagelsen att när järvhonan gör iordning den första lyan drar den av delar av skinnet av renen (*njaldit*, saL) och lägger skinnet på snön så att ungarna kan ligga på det. Annars skulle ungarna sjunka ned i snön när snön de ligger på börjar tina. De övriga árbečeahppi har inte gjort några observationer av renskinn eller annat som kan ha haft använts som underlag till ungarna. När ungarna blivit större flyttar honan dem längre ned i lyan. Järvhonan byter ofta lya, i början när ungarna är små flyttar hon dem inte så långt, bär dem i munnen, sen när de blir större så att de kan gå själva förflyttar de sig på barfläckar och steniga ställen. De lyorna kan vara belägna i närheten av där järvhonan tidigare dödat renar så att det blir närmare till maten. Järvhonan byter även lya om den blir störd. Lyorna är ofta i land där det är *sjmiltjen* (saL), områden där det är oländig terräng och det är svårt för människor att ta sig dit. Lyorna är inte alltför högt upp, på för hög höjd finns inga snödrivor, *gielbar* (saL). I Sareks nationalpark har det gjorts observation av en lya som var belägen på en höjd över 1500 möh. Järven gör lyor även på släta land där det är stenigt.

Äldre kunskapsbärare har observerat att järvarna inte gör lyor på samma platser som förr i tiden. De menar att det beror på att det idag finns fler störningsmoment då mer människor rör sig i fjällvärlden med motorfordon, förr skidrade folk. Järvarna söker sig därför till platser där de inte blir störda. Ett exempel på en sådan plats där det tidigare alltid brukade finnas lyor är vid Unna Rávdo inom Sirges område. Idag rör det sig mycket människor i området under vårvintern eftersom det är ett populärt utflyktsmål för friluftslivet.

Järvspår. Foto: Ann-Catrin Blind / Laponiatjuottjudus

BEDÖMNING OM HONA ELLER HANNE

Det nuvarande ersättningssystemet för rovdjursdödade renar baseras på konstaterade föryngringar, det vill säga en godkänd järvlya med hona och ungar. Det är tidsödande att spåra en järv eftersom den springer hit och dit dessutom är det svårt att avgöra på rörelsemönstret om det är en hanne eller en hona. Rikard Län-ta från Jåhkågaska tjiellde berättar om hur han brukar bedöma spåren och språngspåren.

När man börjar spåra ett järvspår kan man ibland se att den springer och pissar mot allt. Det är svårt att se om det är en hona eller hanne,

det kan vara en tik som märker ut sitt revir. I regel utgår man från att det är en hanne, men det beror på vilken årstid det är. Vårvintern och våren är parningstid för järven då pissar hanjärvn mot allt om man jämför med höstvintr. Man kan se att det är en hanne på storleken på spåren och längden på språngspåren om den har tagit nå skutt. En järvtik är mindre så den tar mycket mindre språngspår och tassavtrycken är mindre men det kan vara svårt att se tassavtrycken om det är snö som faller ini spåren. Sen lärde min farbror att du kan se på gången om den har valpar, den går mera som hjulbent med frambenen. Det har jag då försökt iakttaga. Det underlättar när man inventerar järvlyor. (Rikard Län-ta, Jåhkågaska tjiellde)

ROVDJURSFORSKNING I LAPONIA

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR AV ROVDJUR INOM LAPONIAOMRÅDET

I och omkring det som idag är Laponia världsarvsområde har det under de senaste decennierna pågått olika slags rovdjursrelaterade arbeten. Under första hälften av 1960-talet genomförde jägmästaren Bertil Haglund en viltbiologisk undersökning där bland annat stora delar av nuvarande Laponias område var undersökningsområde. Målsättningen var att registrera vargens, järvens, lons och björnens olika vanor, revir, val av byten, jaktsätt med mera vintertid i olika miljöer. (Haglund 1964:23-24) Rovviltundersökningens resultat redovisas i Svenska Jägareförbundets vetenskapliga skriftserie *Viltrevy* med kartor, grafiska bilder och tabeller (1966, 1968). Haglund skrev även populärvetenskapliga redogörelser för arbetet i böckerna *Björn och Lo* (1964) och *Järv*

och varg (1965). En av dem som deltog i arbetet var samnen Nilas Kallok från Sirges³⁴. Haglund beskriver Kalloks kunskaper och erfarenheter från sitt liv inom renskötseln och senare som rovviltjägare:

Nilas hade naturbarnets gåvor på alla de sätt. Hans teknik att välja väg, att finna ut var snödrivorna bar, vilken timme på dagen man måste hem för att överhuvudtaget komma fram, och hans outgrundliga lust att finna djur och djurspår, gjorde undersökningen ovärderliga tjänster. (Haglund 1964:17)

Det var ingen rovdjursinventering, men däremot blev ett resultat av undersökningen att man fick en uppfattning om antalet rovdjur inom de olika undersökta områdena. Under arbetet samlades även spillning från de olika rovdjuren. Haglund beskriver svårigheterna med att hitta spillning eftersom järven och speciellt lodjuret gräver ofta ned sin spillning, vilket vid växlande snöförhållanden medför svårigheter att hitta spillningen. En försvårande omständighet att avgöra vilket djurs spillning det är, är vid exempelvis ett renkadaver, då det kan ha rört sig flera olika djur där.³⁵ Haglund skriver även om svårigheterna med att spåra järven

Särskilt järvarna är besvärliga för spårarna genom sitt ständiga flängande tvärs över fjällryggar och blåsiga vålar³⁶.

Den tidigare rovdjurshandläggaren vid Naturvårdsverket Anders Bjärwall har i boken *Trettio år med rovdjur* (2007) skrivit om sina personliga reflektioner av att under åren 1973 till 2003 arbetat med olika rovdjursrelaterade projekt i form av rovdjursinventeringar, pejlingsprojekt med mera. Ett omfattande pejlingsarbete om renar och rovdjur bedrevs under 1980-talet av Naturvårdsverket inom och i samarbete med Jåhkågaska tjiellde, i detta arbete deltog samer från samebyn. Arbetet Bjärwall var delaktig i lade grunden till den svenska rovdjurspolitiken. År 2003 tog Sveriges riksdag beslut om den första tillämpningen av svensk rovdjurspolitik³⁷.

Det svenska järvprojektet är ett projekt som bedrivits sedan år 1993 kring Kvikkjokks-fjällen och delar av Sareks nationalpark och därmed inom Lapponia. Projektet började eftersom det saknades djupare kunskaper om järven. Projektet har drivits av Grimsö forskningsstation³⁸. Projektets syfte är att införliva och använda sig av de nya vetenskapligt baserade kunskaperna om järven till förvaltandet och bevarandet av järvstammen. Forskningsuppgifterna i projektet kommer huvudsakligen från data från radiosändare. Fram till och med år 1995 försågs vuxna järvar med VHF-halsband med sändare, på ungarna limmades sändarna fast i pälsen. År 1996 placerades VHF-sändare i bukhålan. Järvarna pejldes med flyg för att kunna följa deras rörelsemönster, repro-

34. Kallok finns med i Yngve Ryds och Gunnar Edholms bok *Jägarliv* från 1981.

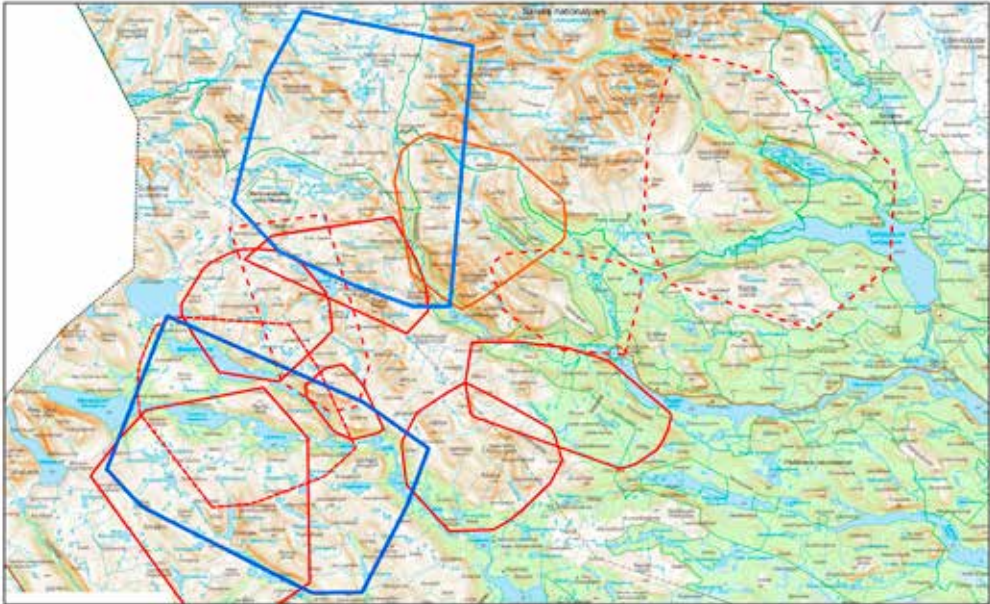
35. Haglund 1964:34

36. Haglund 1966:91

37. Bjärwall 2007:7

38. Grimsö forskningsstation är del av institutionen för ekologi vid Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU)

Järvar i Sarekområdet 2014

De röda och blå linjerna visar hur de sändarförsedda järvarna rört sig i området. De blå heldragna linjerna är hannar. Alla röda linjer är honor, de med heldragna linjer är honor man visste var de var våren 2014 och är etablerade. De streckade linjerna är honor som det är osäkert om de är kvar i området.

duktion och dödlighet. År 2004 började GPS-sändare användas. Genetiska analyser har gjorts av vävnad, hår och blod från vilda järvar i samband med fångst.³⁹ Projektet avslutades under år 2014 och har sändarna har tagits bort från järvarna.

JÄRVSPILLNINGSINSAMLING INOM LAPONIAOMRÅDET 2014

Spillningsinsamling och DNA-analyser har kommit att bli ett viktigt verktyg i rovdjursarbetet i Skandinavien⁴⁰. Under vintern 2014 har fjällområdena inom världsarvet Lapponia varit försöksområde för insamling av järvspillning. Under perioden januari-maj 2014 har 65 stycken järvspillningsprov skickats in av Laponiatjuottjudus för analys. Spillningen har analyserats av Evolutionsbiologiskt centrum (EBC) i Uppsala. EBC gör DNA-analyser på järv- och lodjursspillning på uppdrag av Naturvårdsverket (Sverige) och Direktoratet for Naturforvaltning (Norge). Spillningsproverna är insamlade av Laponiatjuottjudus, dessutom har även fyra personer från Lapponiaområdet lämnat in prover.

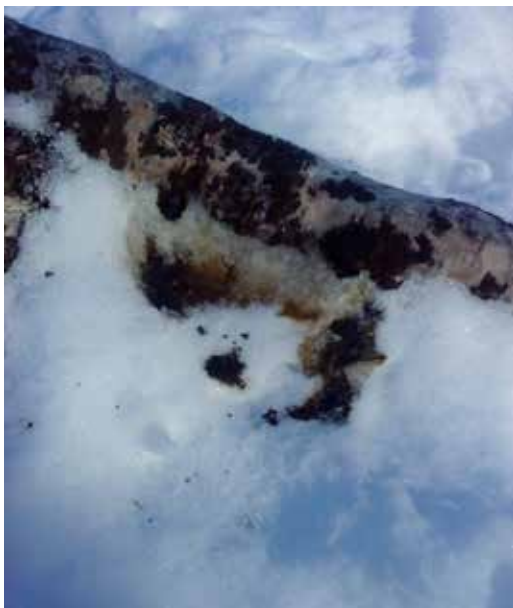
39. Persson 2008

40. Persson 2012:17

På Laponiatjuottjudus kontor i Jokkmokk och på Ävki⁴¹ i Gällivare har man kunnat hämta ut material och instruktioner för insamlandet av järvspillning. Information har även funnits på Laponiatjuottjudus hemsida. Foto: Elin-Anna Labba / Laponiatjuottjudus. (Bilaga 3)

Analyssvaren från EBC visar att det totalt i hela Norrbotten år 2014 är analyserat 201 spillningsprover, av dessa är 65 prover insamlade av Laponiatjuottjudus resterande prover är insamlade av Länsstyrelsen. Länsstyrelsens fältpersonal har samlat in nio stycken spillningsprover i Laponiaområdet som är godkända och analyserade. Av de nio proverna är det spillning från två olika honor. Dessa två honor har även Laponiatjuottjudus hittat. Länsstyrelsen har hittat spillning från en hanne som inte har hittats av Laponiatjuottjudus. Fem prover är av okänt kön. Av de 65 prover som är inskickade av Laponiatjuottjudus är 62 stycken analyserade. 51 prover av dessa var användbara för vidare analys och 11 prover var misslyckade och gick därmed inte att analysera. Analys-svaren visar att 23 prover är från 13 olika honindivider, 10 prover är från fem olika hanjävvar och 18 av proverna gick inte att könsbestämma. Av de analyserade 62 proverna går 33 prover (53%) att könsbestämma. 51 prover av 62 prover ger resultatet att 82% av de undersökta proverna visar att det är järv. (Se bilaga 4, karta 1, järvhanar, se bilaga 5, karta 2, järvhonor, se bilaga 6, karta 3. Prover som inte gick att könsbestämma.)

Spillning eller sekret av järv.
Foto: Bengt-Erik Pittsa / Laponiatjuottjudus

EBC och Nina (Norsk institutt for naturforskning) menar⁴² att alla prover inte går att analysera och därför varierar resultaten av analyserna av spillningen från år till år. Det kan bero på att spill-

41. Redovisningsbyrå och utvecklingsbolag som ägs av Unna Tjerusj och Gällivare Skogs-sameby

42. Svar via e-post Malin Johansson, EBC, Øystein Flagstad, NINA

ningen eller sekretet inte varit så färskt som möjligt när det samlats in. När spillningen tagits måste den frysas ned eller lagras i silica som drar ut fukt. Både sekret eller spillning kan användas för analyserna. De behandlas likadant vid analyserna och det är svårt att avgöra om det är sekret eller spillning eftersom det smulas sönder i provrören. En annan faktor som påverkar resultatet för analysen är att när man använder silica är det viktigt att inte ta för mycket spillning. Tar man för mycket spillning går torkprocessen för sakta och därmed förstörs DNA:et i spillningen. I årets spillningsinsamling var det för hela Sverige 62% av proverna som gick att individbestämma och för Norrbotten var siffran 55%⁴³.

LAPONIATJUOTTJUDUS ERFARENHETER OCH REFLEKTIONER AV SPILLNINGSINSAMLANDET

De erfarenheter Laponiatjuottjudus dragit av insamlingsarbetet är att det kräver rätt väderförhållanden för att hitta spillningen. Det krävs även att man noggrant följer instruktionerna om handhavandet av spillningen så att den inte blir oanvändbar för analys. Svagheterna med spillningsinsamlingen är att det verkar bli stora felmarginaler eftersom en stor del av proverna inte går att analysera⁴⁴ och av de prover som går att analysera är det ungefär hälften som inte går att könsbestämma⁴⁵. Under insamlingsarbetet togs vid ett par tillfällen flera prov vid samma plats och dag, detta för att misstanke förelåg om att det kunde vara flera revirhävdande järvar som varit vid en plats. Vid ett annat tillfälle togs ett extra prov för att gardera sig om något prov skulle vara oanvändbart. Resultaten av dessa prover blev att vid två av provplatserna visade analysvaren att det var en hanjärv och de resterande proverna visade att det var järv, men inte vilket kön. Vid den tredje platsen där det togs två prover gick inget av proverna att analysera. Provsvaren av spillningen visade även hur järvarna rör sig, bland annat var ett spillningsprov taget vid fjället Sluggá (inom Sirges) ett annat prov var taget vid sjön Sádijávrrre (inom Unna tjerusj) och det visade sig vara samma hona som rört sig ganska långt och dessutom ini en annan honas revir.

43. Svar via e-post Øystein Flagstad, NINA

44. 18 % av Laponiatjuottjudus insamlade järvspillning gick inte att analysera.

45. 47 % procent av Laponiatjuottjudus insamlade järvspillning gick inte att könsbestämma.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Provresultaten av järvspillningsanalyserna ger signaler om att många av proverna inte går att analysera därför verkar det kunna ge stora felmarginaler. Med dessa siffror kan den inventeringsmodellen innebära negativa följder för ersättningen till rovdjursrivna renar. Av de prover som är användbara för analys är det en stor del som inte går att könsbestämma, vilket kan ge konsekvenser om ersättningssystemet för rovdjursdödade renar, som bygger på antal järvhonor med en godkänd föryngring. Provsvaren av spillningsproverna ställer frågor till hur ersättningssystemet ska utformas: ska det baseras på konstaterade honor med ungar eller enbart att det är konstaterade järvar, oavsett kön. En fråga att fundera över är om inte ersättningssystemet istället för att baseras efter antal järvhonor med godkända föryngringar borde baseras efter antal järvindivider. Däremot kan spillningsinsamlingen fungera som ett bra komplement till lyeinventeringen, vid en osäker lya kan det tas spillningsprover för att klarlägga om det är en hona.

Bland lokalbefolkningen finns det många frågor och farhågor om hur och vad konsekvenserna kan bli av ett nytt ersättningssystem för rovdjursdödade renar baserat på spillningsinventering. Frågor och farhågor som lyfts fram är bland annat:

- Vilka djurs förekomst, dvs han- eller honjärvar, eller kommer bägge att kunna ge ersättning?
- Hur ska de konstaterade individerna fördelas mellan berörda samebyar?
- Hur sker fördelningen av ersättningen mellan samebyarna om spillning hittas nära gränsen till en annan by. Lyan finns inom en samebys område men honan dödar renar i andra samebyar.
- Vilka konsekvenser kan det ge för relationerna mellan samebyarna med fördelningen av konstaterade järvar?
- Visar DNA-analyserna att det är en lakterande hona
- Hur ska man få spåra?
- Vilka resurser kommer det att ges i form av tid eftersom spillningsinsamlandet är väderberoende.

LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING

- Bergström, Mats-Rune (red.) (1998). *Järv, lodjur och varg i renskötseområdet: resultat från 1997 års inventering*. Luleå: Länsstyr.
- Bergström, Mats-Rune (red.) (1996). *Järv, lodjur och varg i renskötseområdet: resultat från de inventeringar som Länsstyrelserna i Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands och Dalarnas län genomfört tillsammans med Sveriges samebyar under 1996*. Luleå: Länsstyr.
- Björvall, Anders (2007). *Trettio år med rovdjur - och människor*. Hedemora: Gidlund
- Blind, Per Nikolaus (1972). *Storviltjakt i Lappland*. Stockholm: Norstedt
- Burman, Edor (1945). *Varg i fjällen*. Stockholm: Norstedt
- Förvaltningsverktyg för förekomst av stora rovdjur baserat på en toleransnivå för rennäringen: redovisning av ett regeringsuppdrag. (2013). Stockholm: Naturvårdsverket
- Gaunitz, Carl Bertil (1950). *Varg och vargrännare*. Stockholm: Lindqvist
- Grundström, Harald (1929). Sägner och folktro bland lappar och nybyggare i Jokkmokk.. Norrbotten. 1929(8), s. 55-75
- Grundström, Harald (1954). "Gortand", "grästand", två lapska symboler.. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. 1953/54(76/77): h. 266, s. 21-27
- Grundström, Harald, Steggo, Jonas Eriksson & Väisänen, Armas Otto (red.) (1958). *Lapska sånger: texter och melodier från svenska Lappland fonografiskt upptagna av Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. 1, Jonas Eriksson Steggos sånger*. Uppsala: Lundequistska bokh.
- Haglund, Bertil (1968). *De stora rovdjurens vintervanor. 2*. Stockholm:
- Haglund, Bertil (1966). *De stora rovdjurens vintervanor. 1*. Stockholm:
- Haglund, Bertil (1965). *Järv och varg*. Stockholm:
- Haglund, Bertil (1964). *Björn och Lo*. Stockholm: Norstedt
- Lönnberg, Einar (1936). *Bidrag till järvens historia i Sverige*. Stockholm:
- Murud, Marit Mikkelsdatter Eira (2012). *Jahki Sámis: luondduolbmoo birgen. Kárásjohka: CálliidLágádus*
- Nationell förvaltningsplan för järv: 2013 - 2017. (2013). Stockholm: Naturvårdsverket. Tillgänglig på Internet: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/6400/978-91-620-8647-3.pdf>
- Persson, Jens (2012). *Förslag till samordning av inventering av järv i Sverige och Norge [Elektronisk resurs]*. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning. Tillgänglig på Internet: <http://www.nina.no/archive/nina/PppBasePdf/rapport/2012/882.pdf>

- Persson J. (2008). *Det svenska järvprojektet – slutrapport 2008*. Grimsö Forskningsstation Sveriges lantbruksuniversitet. Riddarhyttan.
- Pirak, Anta (1937). *En nomad och hans liv*. Stockholm: Nord. rotogravyr
- Rovdjursutredningen (1999). Sammanhållen rovdjurspolitik: slutbetänkande. Bilagor. Stockholm: Fakta info direkt
- Ryd, Yngve (2007). *Ren och varg: samer berättar*. Stockholm: Natur & kultur
- Ryd, Yngve & Edholm, Gunnar (1981). *Jägarliv i Jokkmokks fjällvärld*. Luleå: Skrivarförl./Norrbottens bildningsförb.
- Sikku, Olov J. & Torp, Eivind (2004). *Vargen är värst: traditionell samisk kunskap om rovdjur*. Östersund: Jamtli förl.
- Skaltje, Maj Lis (2014). *Minsta lilla liv har sin jojk*. Guovdageaidnu: DAT
- Skaltje, Maj Lis (2005). *Luondu juoiggaha*. Guovdageaidnu: DAT
- Turi, Johan (1987[1917]). *En bok om samernas liv*. Facs.-utg. Umeå: Två förläggare
- Turi, Johan (1987). *Muitalus sámiiid birra*. [Ny utg.] Jokkmokk: Sámi girjiit [distributör]
- Utsi, Per Mikael (2007). *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen: relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Kiruna: Same-tinget
- Zetterberg, Hilmer (1948). Järven. Svenska djur. Däggdjuren. s. 233-247
- Östergren, Anders (2001). *Järv, lodjur, varg och björn på Nordkalotten 1992-2000*. Nordkalotrådet
- Östergren, Anders (2001). *Järv, lodjur och varg i renskötselområdet: inventeringsresultat 2001*. Umeå: Länsstyr. Västerbottens län
- Östergren, Anders (red.) (1998). *Järv, lodjur och varg i renskötselområdet: resultat från 1998 års inventering = Wolverine, lynx and wolf in the reindeer husbandry area of Sweden : results from the 1998 inventory*. Umeå: Länsstyr. i Västerbottens län

E-POST

Flagstad, Øystein, NINA, 20141216, 20150107

Johansson, Malin, EBC, 20141204,

WEBBSIDOR / INTERNETKÄLLOR

Riksantikvarieämbetet. Världsarv i Sverige. (20 april 2015). <http://www.raa.se/upplev-kulturarvet/varldsarv/>

Kungliga biblioteket. Nordiskt jojkarkiv (20 april 2015). <http://libris.kb.se/hitlist?d=libris&q=db%3ajojk+ämne%3ajärv&f=jojk&spell=true&hist=true&p=1>

BILAGA 1

BAKGRUND PROJEKTET "KUNSKAPSINSAMLING OM JÄRV I LAPONIA "

Åsa Nordin-Jonsson, Väråltårbbeoajvve/Verksamhetsledare

Hösten 2012 genomfördes två rådedibme, ett i Gällivare och ett i Jokkmokk, där målgruppen var samebyarnas medlemmar i Laponiaområdet. Där presenterades Laponiatjuottjudus verksamhet och dels diskuterades hur samebymedlemmarna resonerade kring rovdjursfrågan. Vid bägge rådedibme framkom det önskemål om att Laponiatjuottjudus borde jobba med rovdjursfrågan, däribland att dokumentera den kunskap som många renskötande och äldre sameer har om de olika rovdjuren. En kunskap som de upplevde inte kommer med i statliga utredningar och andra dokument som behandlar relationen rovdjur – människa.

Laponiatjuottjudus personal och styrelse tog med sig dessa funderingar och önskemål om hur man skulle kunna arbeta vidare med frågan. Under december 2013 blev det möjligt att söka projektmedel från Sametinget. Det formulerades en ansökan som kortfattat gick ut på att dokumentera och samla in kunskap om järven inom Laponiaområdet. Projektet beviljades den sökta finansieringen. En projektledare anställdes i mitten av februari 2014 med uppgift att samla in och sammanställa den muntliga kunskapen om järven. Parallellt med insamlandet av muntlig kunskap om järven har det även samlats in järvspillning för DNA-analys. Målsättningen med projektet är att både den traditionella kunskapen om järven och de vetenskapliga metoderna och kunskaperna ska utgöra ett underlag till ett handledarverktyg som kan användas vid framtida järvspillningsinventeringar.

En av målsättningarna med Laponiatjuottjudus verksamhet är att öka lokalbefolkningens delaktighet i världsarvet Laponia. Laponiatjuottjudus beslutade därför att samebymedlemmarna borde engageras i spillningsinventeringen. Samtliga rovdjursansvariga från samebyarna i Laponia bjöds in till ett informationsmöte om projektet i januari 2014. Under mötet delades det ut provrör för den insamlade järvspillningen samt ett informationsmaterial om hur spillningen skulle hanteras. Tanken med att bjuda in de rovdjursansvariga var att de ansvarar för rovdjursfrågan inom respektive sameby och att de även sköter förankringen och sprider information till övriga inom samebyn om det pågående projektet.

Vid mötet informerades även att Laponiatjuottjudus hade för avsikt att anställa en person på en kortare anställning, vars huvudsakliga arbetsuppgifter var att samla in spillning i samtliga samebyar samt genomföra några intervjuer med traditionsbärare. Samtliga rovdjursansvariga ställde sig bakom detta förslag. Eftersom det inte fanns tillräckligt med finansiering för att anställa en person från varje sameby inom Laponia med uppdrag att samla järvspillning ansåg Laponiatjuottjudus att en person behövde

engageras i projektet med uppdraget att samla in spillning från samtliga samebyar. Vid mötet började de rovdjursansvariga att diskutera vem som kunde vara lämplig att genomföra uppdraget och ett namn nämndes. Ett namn som samtliga närvarande rovdjursansvariga kunde ställa sig bakom. Den namngivna personen visade sig vara intresserad av uppdraget och tackade ja till det. Vid ett senare tillfälle lades information om projektet ut på Laponias hemsida om järvspillningsinsamlingsprojektet och att allmänheten hade möjlighet att delta i arbetet.

En lärdom av detta projekt är att förankringsarbetet måste göras bättre i alla led. Den valda arbetsmodellen visade sig inte vara den mest lämpade eftersom det under våren ställdes en del kritiska frågor och kommentarer om hur informationen gått ut till de berörda i området. Laponiatjuottjudus har ett ansvar att genom möten och via hemsidan ge information på ett tidigt stadium. För att undvika missförstånd med projekt som direkt berör samebyarnas verksamhet bör samebyarna vara involverade och informerade på ett tidigt stadium samt att det ska ges utrymme att tycka till om det planerade upplägget. Vid informationsmöten bör ordförande eventuellt fler från samebyns styrelse bjudas in, därefter har de ansvar att förmedla informationen till sina medlemmar i samebyn. Laponiatjuottjudus har ansvar för att maila ut information samt projektbeskrivning till de berörda samebyarna. När man genomför gränsöverskridande samebyprojekt är det viktigt att förankringsarbetet mot samebyarna görs grundligt, både genom informationsmöten samt skriftlig information för att missförstånd ska undvikas. Samtidigt kan Laponiatjuottjudus inte heller ta ansvar för hur tex ordförande och rovdjursansvariga förankrar informationen inom samebyn.

BILAGA 2

INFORMANTER

Blind, Ante, Tuorpon sameby, född 1985

Blind, Nils Anders, Tuorpon sameby, född 1941

Blind, Per, Tuorpon sameby, född 1939

Kuhmunen Magnus, Sirges, född 1972

Länta, Bror, Jåhkåggaska tjiellde, född 1934

Länta, Rikard, Jåhkåggaska tjiellde, född 1968

Persson, Stig, Gällivare skogssameby, född 1955

Pittsa Bengt Erik, Unna tjerusj, född 1966

Utsi, Lars Anders, Sirges, född 1942

Vitsak, Anu Pietar, Unna tjerusj, född 1929

DELTA I SPILLNINGSINSAMLING I LAPONIA

Samers kunskaper om järven – ett hjälpmedel för rovdjursinventering

Laponia som geografiskt område ingår i ett pilotprojekt där syftet är att ta fram ett handledningsverktyg för inventering av rovdjur. Arbetet genomförs genom att dels samla in spillning från järvar och dels genom att samtala med samer om deras árbediehtu, traditionella kunskaper, om järven. Kunskapen om hur och var rovdjuren rör sig kan underlätta insamlingsarbetet. Målsättningen är att kunna integrera samers árbediehtu om järven i nya inventeringsmetoder.

Nu i vår testar vi att samla in järvspillning i och kring Laponia. Alla som vill är välkomna att samla in spillning. Det du behöver göra är att komma förbi Laponiatjuottjudus kontor i Jokkmokk (Åja ingången i museet) eller Ávki i Gällivare och hämta spillningsrör med silica (medel som absorberar fukt).

Instruktioner för insamling av järvspillning

Spillningen ska samlas in på snö och vara från vuxna järvar.

Torka av eller bränn ytan (med tändare eller tändstickor) på de redskap som används för att dela provet, alternativt använd engångsartikel.

Skär eller bryt av en bit som är ungefär 1 cm³ stor.

Ta bort snö eller is från provet innan det förs ner i röret.

Lägg röret i provet och vänd det upp och ner några gånger så att provet täcks med silica.

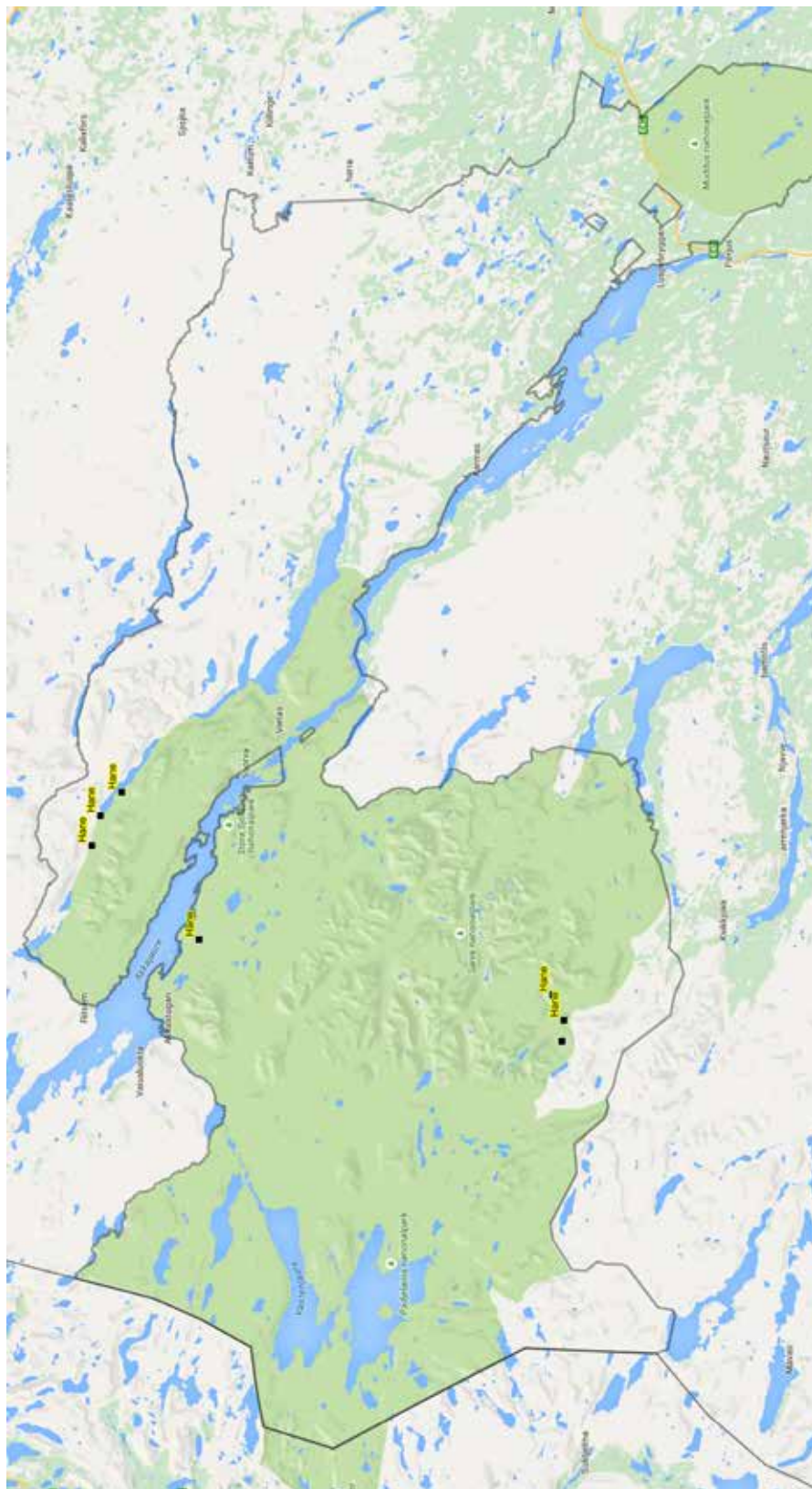
Märk röret och skriv koordinaterna (RT 90) eller annan angivelse som visar var spillningen är funnen.

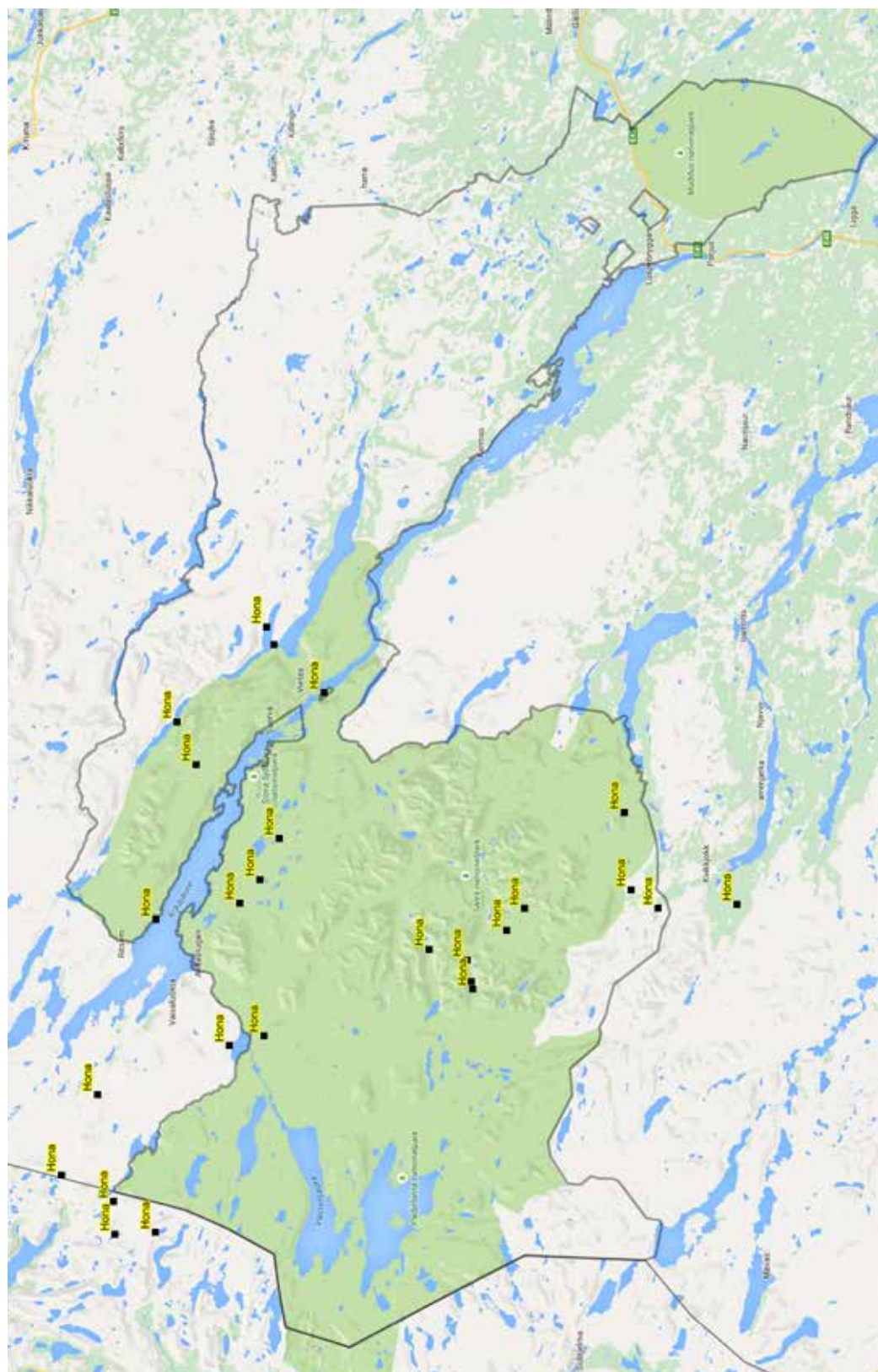
Förvara provet i rumstemperatur tills det lämnas in på Laponiatjuottjudus kontor eller på Ávki. Är du ute så förvara provet i ryggsäcken eller i en ficka tills du kommer inomhus.

Provet får förvaras max 14 dagar innan det skickas iväg med post från kontoret. Prover insända efter 15 juni 2014 analyseras inte.

Tänk på att följa gällande föreskrifter för nationalparker och naturreservat när du vistas inom Laponia.

BILAGA 4. KARTA 1

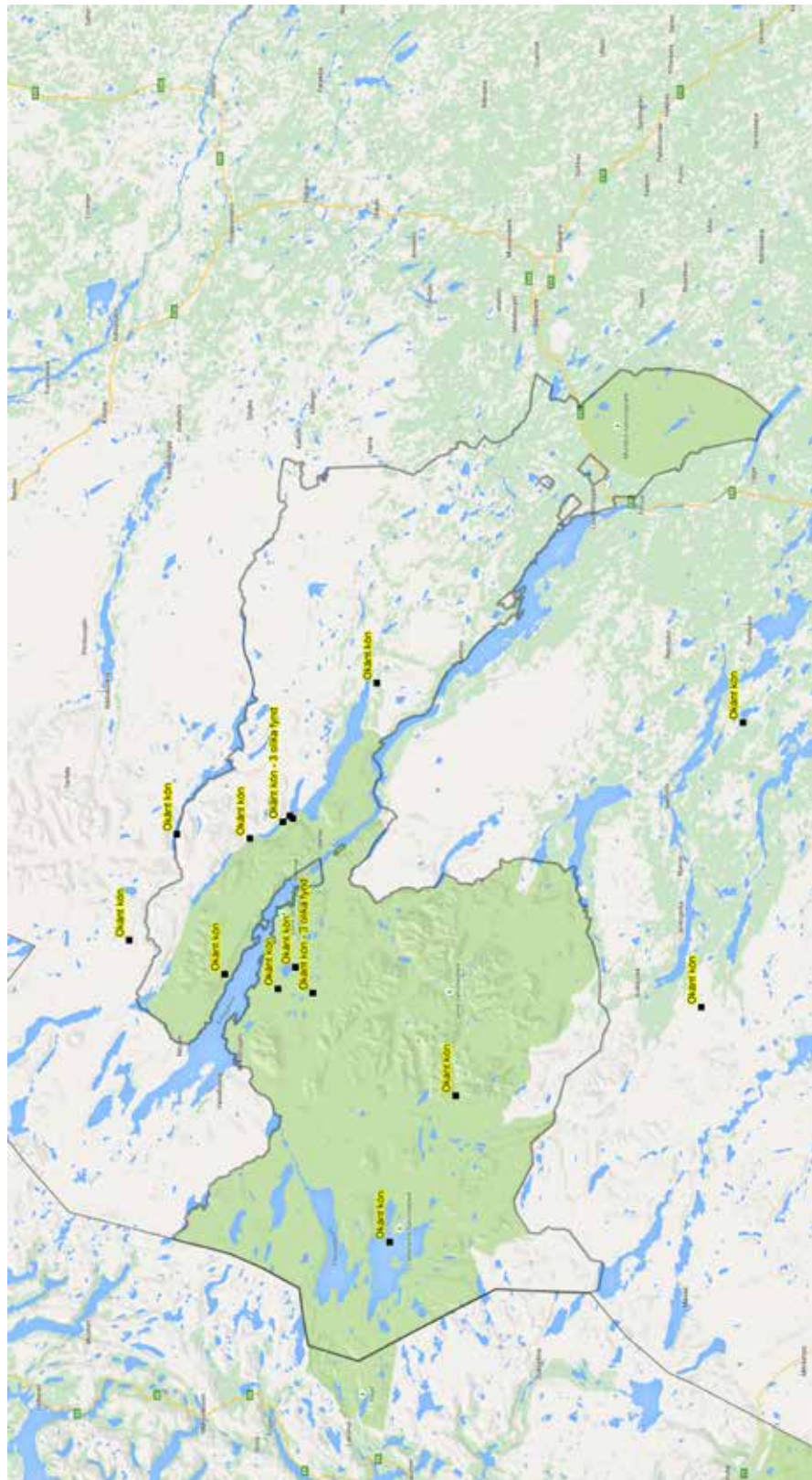

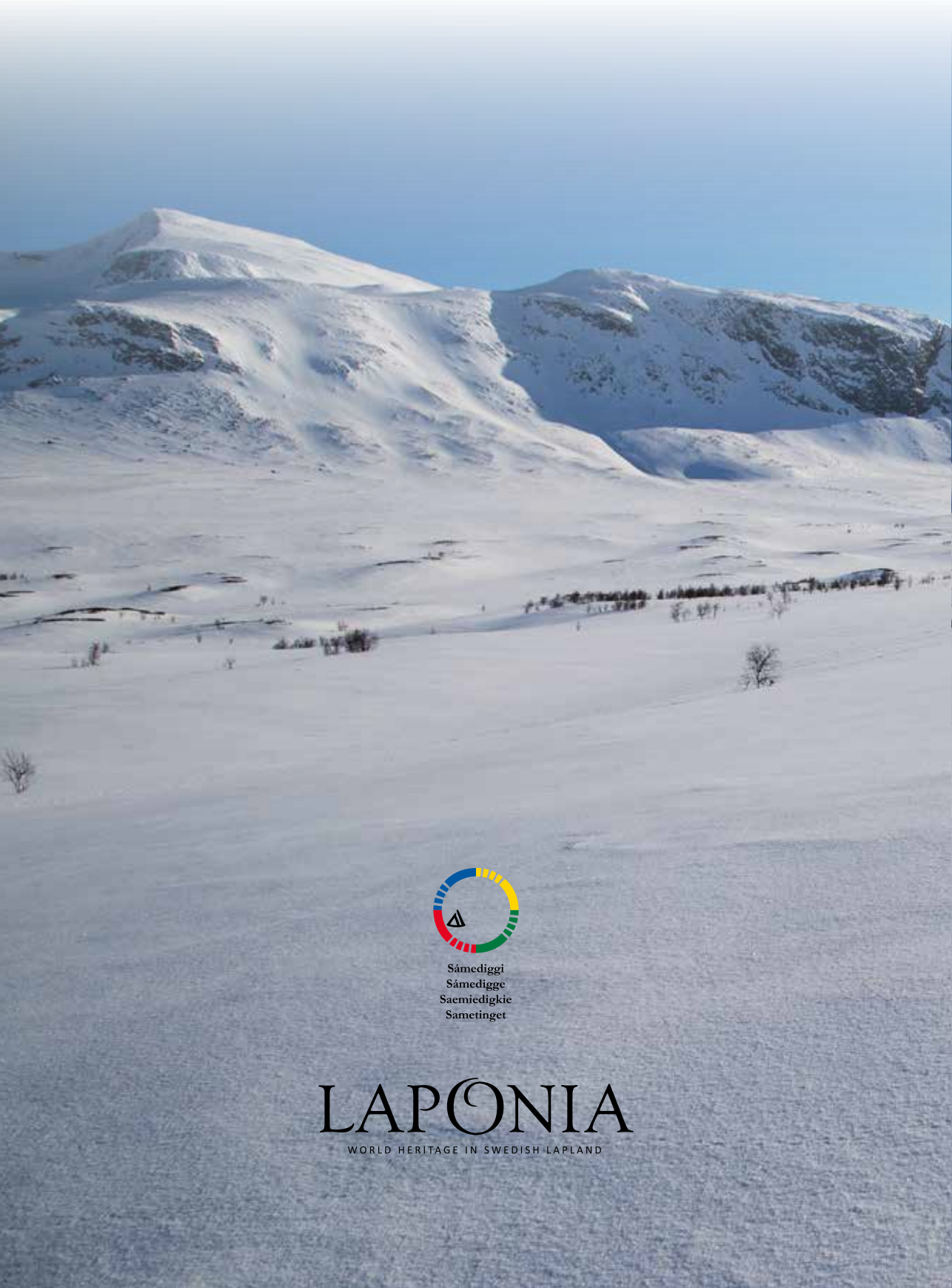

BILAGA 5. KARTA 2
Honjärvar.

BILAGA 6. KARTA 3

Spillningsprover som inte gick att könsbestämma.

Sámediggi
Sámedigge
Sámedigkie
Sametinget

LAPONIA

WORLD HERITAGE IN SWEDISH LAPLAND